

INSTITUT ZA POVIJESNE ZNANOSTI
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
Odjel za arheologiju

PRILOZI

3/4.

PRILOZI		
VOL. 3/4	S P	1-182 ZAGREB 1986/1987

**INSTITUT ZA POVIJESNE ZNANOSTI
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

Odjel za arheologiju

PRILOZI

3/4.

PRILOZI		
VOL. 3/4	S P	1-182 ZAGREB 1986/1987

PRILOZI		
VOL. 3/4	S P	1-182 ZAGREB 1986/1987

IZDAVAČ – PUBLISHER

Odjel za arheologiju
 Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu
 41 000 Zagreb, Krčka 1

ZA IZDAVAČA – EDITOR IN CHIEF

Željko Tomičić

REDAKCIONI ODBOR – EDITORIAL COMMITTEE

Znanstveni kolegij Odjela za arheologiju

IZDAVAČKI SAVJET – EDITORIAL ADVISORY BOARD

Projektno vijeće Odjela za arheologiju.

TEHNIČKI UREDNIK – TECHNICAL EDITOR

Krešimir Rončević

PRIJEVOD – TRANSLATION

Rajka Makjanić

TISAK – PRINTED BY

RO »Zrinski« Tiskarsko izdavački zavod
 42 300 Čakovec, 32. divizije b. b.

NAKLADA

600 primjeraka
 Godišnjak – Annual

Svezak je tiskan sredstvima Samoupravne interesne zajednice znanosti
 Socijalističke Republike Hrvatske preko Komisije za izdavačku djelatnost.

SADRŽAJ – CONTENTS

IZVORNI ZNANSTVENI RADOVI

Ivančica Pavišić, Rezultati probnih iskopavanja na prehistorijskoj gradini Špičak u Bojačnom

Table (Plates): 1 – 12

5 – 23

Žemza Košćević – Rajka Makjanić, Antički tumuli kod Velike Gorice i nova opažanja u panonskoj radionici glazirane keramike

Table (Plates): I – XXI

25 – 70

Vesna Nenadić, Prilog proučavanju antičke Sisciae

71 – 102

Marija Buzov: Antički i ranokršćanski mozaici s natpisom u Jugoslaviji

Table (Plates): 1 – 2

103 – 112

Faber Aleksandra, Osvrt na neka utvrđenja otoka Krka od vremena prehistorije do antike i srednjeg vijeka

Table (Plates): 1 – 9

113 – 140

Željko Tomičić, Novija ranosrednjovjekovna istraživanja Odjela za arheologiju

Table (Plates): 1 – 13

141 – 173

PRIKAZI I OCJENE

Marija Buzov

175 – 177

PRILOZI		
VOL. 3/4	S P	1 – 182 ZAGREB 1986/1987

ANTIČKI TUMULI KOD VELIKE GORICE I NOVA OPAŽANJA O PANONSKOJ RADIONICI GLAZIRANE KERAMIKE

Remza Košćević
Institut za povijesne znanosti
Odjel za arheologiju
Zagreb, Krčka 1
UDK 903.53(497.13)''65''

Rajka Makjanić
Institut za povijesne znanosti
Odjel za arheologiju
Zagreb, Krčka 1
UDK 903.23(497.13)''65''

A. ANTIČKI TUMULI KOD VELIKE GORICE

R. Košćević — R. Makjanić

U šumi Turopoljski lug kod Velike Gorice kraj Zagreba ustanovljena je nekropola sa antičkim humkama (tumulusi). Od preko stotinu registriranih humaka, u razdoblju 1981–1983., istraženo je njih šest. Pokrivali su grobove sa jednim ili više paljevinjskih ukopa. Manje humke do 12 m promjera sadržavale su keramičke i vrlo skromne metalne nalaze, a u većima preko 12 m u promjeru, otkriveni su ostaci arhitekture i neki vrijedniji nalazi. Ove humke pripadaju vremenskom okviru od sredine 1. do kraja 2. st., kao i druge skupine takvih tumula koje se iz Austrije i Mađarske protežu u Sloveniju i dijelom u Hrvatsku.

B. PANONSKA RADIONICA GLAZIRANE KERAMIKE

R. Makjanić

Glazirana reljefno ukrašena zdjela nadena u tumulu V u Turopoljskom lugu, pripada slabo istraženoj i rijetkoj grupi glazirane i sigilatne reljefne keramike, datirane u prvu polovinu i sredinu drugog stoljeća.

A. ANTIČKI TUMULI KOD VELIKE GORICE

U više kampanja, u razdoblju 1981–1983. godine¹, u šumi Turopoljski lug (sl. 1) — jugoistočno od Velike Gorice, istraženo je šest od velikog broja dosad tamo konstatiranih tumula.² Istraženi tumuli iz tri različite skupine (sl. 2 a, b) promjera 5 do 18 m, visine 30 do 150 cm iznad tla, nisu svi bili intaktni. Tlo u šumi Turopoljski lug sastoji se od tankog sloja humusa 10–20 cm debljine, sloja žute gline pomiješane sa humusom debljine 30–40 cm, te sivkaste pjeskovite gline. Njegov sastav vrlo loše je djelovao na nalaze koji su prethodno bili izloženi utjecaju vatre pa je sačuvanost, naročito kod metala, krajnje loša a katkad i kritična. Tumuli promjera do 12 m, sa paljevinjskim ukopima, iskopavani su u četiri segmenta, sa kontrolnim profilima originalne visine i debljine 50 cm — koji su naknadno skidani, a oni promjera 16 i 18 m iskopavani su sistemom sonde sa obje strane

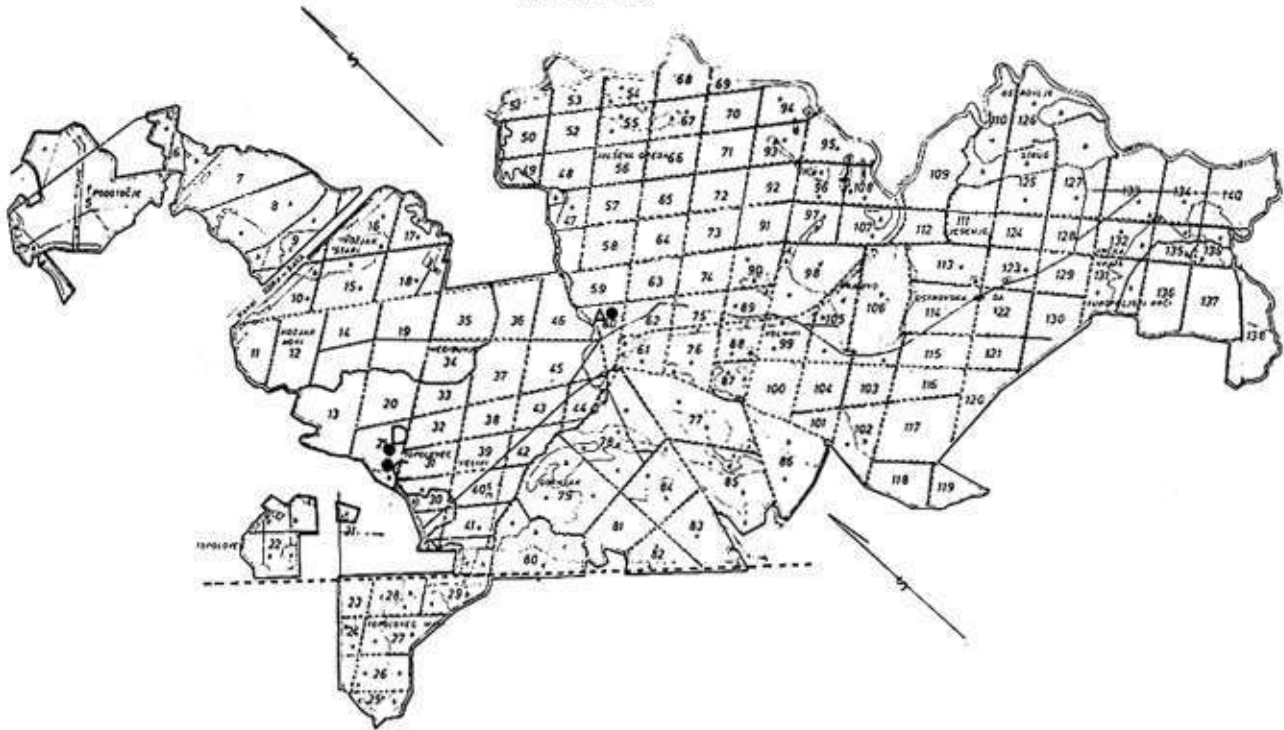
profila originalne visine, jer se to obzirom na veličinu tumula i gustu vegetaciju dubokog korijena, pokazalo podesnijim.

Tumul I — pr. 10 m, vis. 70 cm (sl. 3) sa jednim grobom dim. 230 × 150 cm, sa slojem gara debljine 10–15 cm i prašinastim tragovima kalciniranih kostiju, sadržavao je željezni čavao (T. X, 98), ulomke lonaca (T. XI, 139, 140), jednu zdjelu (T. XV, 160) i fragmente dna posudica neidentificiranog oblika (T. XIV, 156, 157).

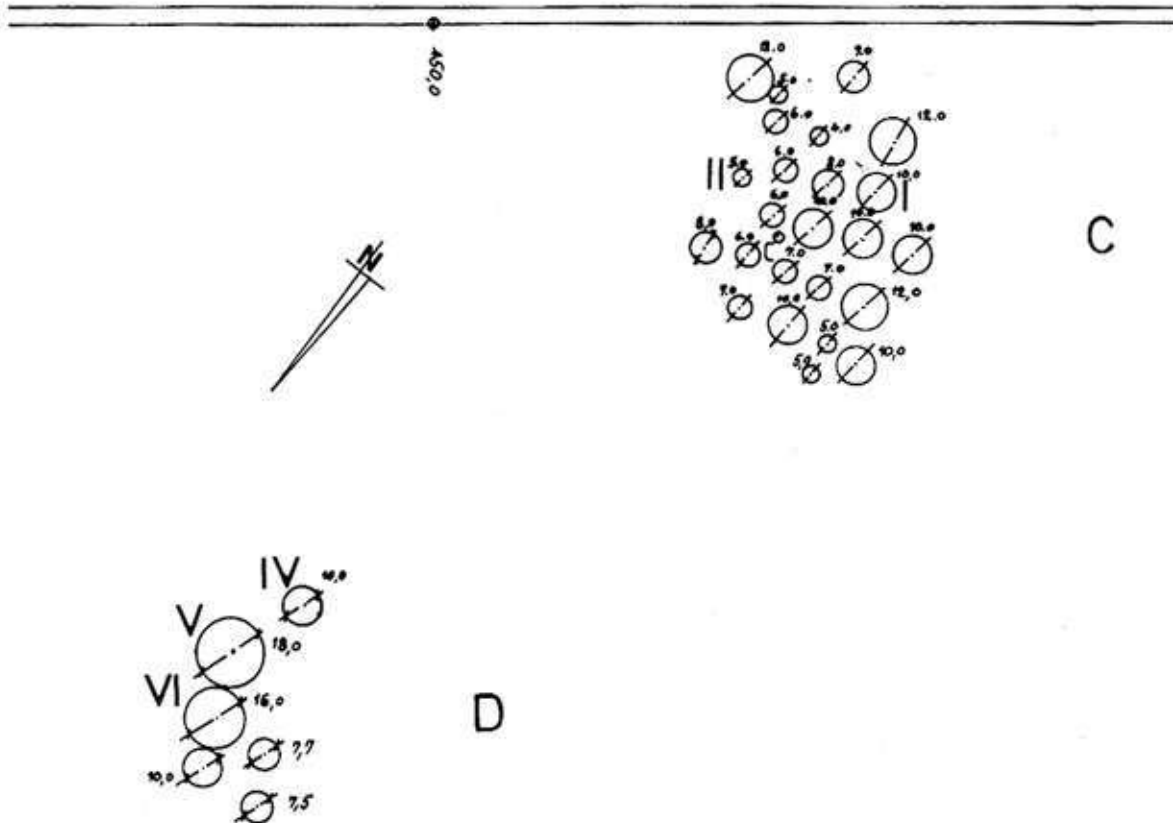
Tumul II — pr. 5 m, vis. 30 cm (sl. 4), najmanji od istraženih, pokrivaio je tri groba dim. 140 × 90, 230 × 170 i 170 × 120 cm. Zapečena glina sva tri ukopa blago je uleknuta i pokrivena garom, a u prvom grobu djelomično i slojem drvenog uglja. Četvrt metra ispod srednjeg groba nalazio se još jedan takav mali plato zapečene gline pokriven garom dim.

VELIKA GORICA

MJERILO 1 : 50 000

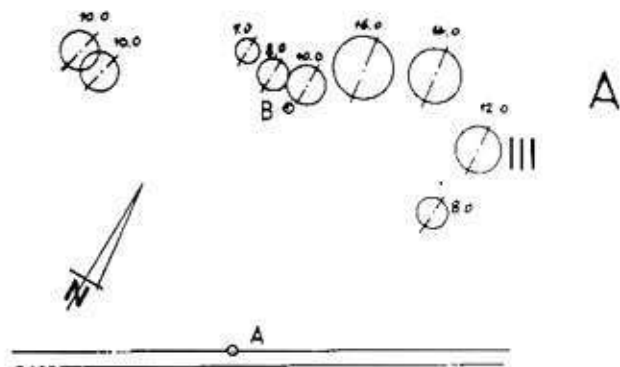
Sl. 1. Plan šume Turopoljski lug; A, C i D — skupine s istraženim tumulima.
The map of Turopoljski lug forest; A, C and D are groups in which barrows were excavated.

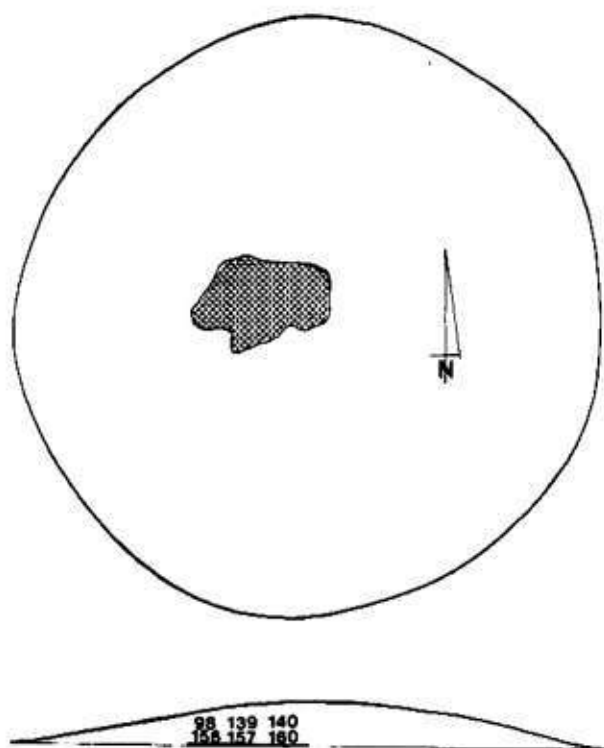
Sl. 2. a/ Položaj tumula I, II, IV, V, VI u skupinama C i D.
The location of barrows I, II, IV, V, VI within their groups.

150 × 140 cm. Prvi grob (A) sadržavao je par fibula (T. III, 21, 22), a treći (C) jednu fibulu (T. III, 20), dok je u srednjem (B) nađen nož (T. X, 101). Od keramike, u tumulu su pronađeni dijelovi lonaca (T. XI, 138, 141, T. XII, 142–145) i tanjur (T. XV, 159).

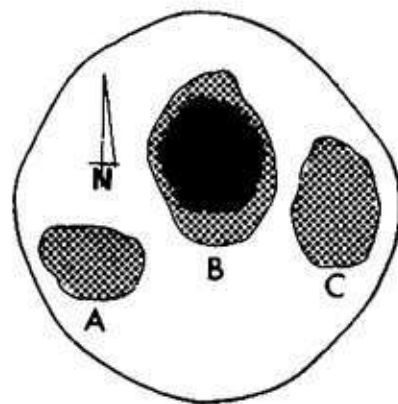
Tumul III — pr. 12 m, vis. 70 cm (sl. 5) imao je dva groba nepravilne forme dim. 300 × 170 i 160 × 130 cm od jako tvrde glinc pomiješane sa više pepela nego gara. U gornjem grobu (A) nađen je nož (T. X, 102) i čavao (T. X, 99) te fragmenti vrča (T. XIV, 154), a u donjem (B) čavao (T. X, 100), dio lonca ili vrča (T. XIV, 155) te fragmenti tanjura (T. XIII, 148).

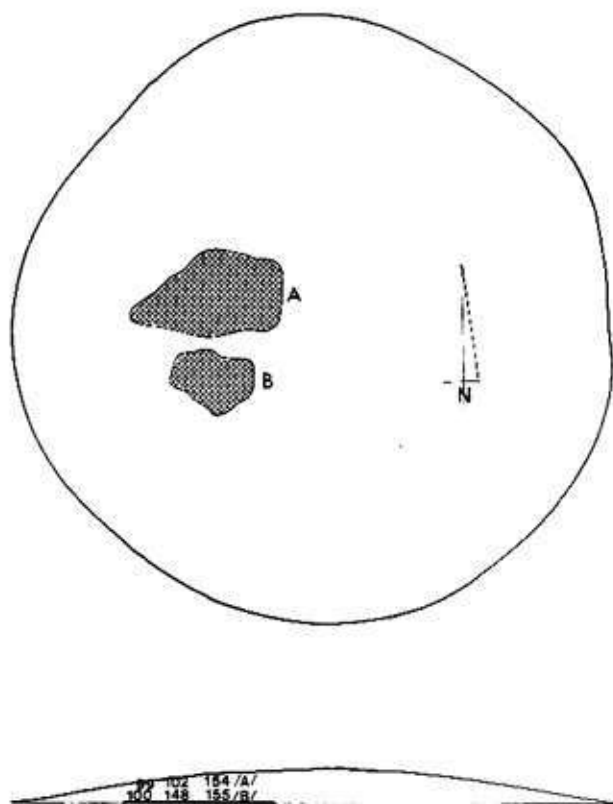
Sl. 2. b/Položaj tumula III u skupini A.
The location of barrow III in group A.

Sl. 3. Tumul I.
Barrow I.

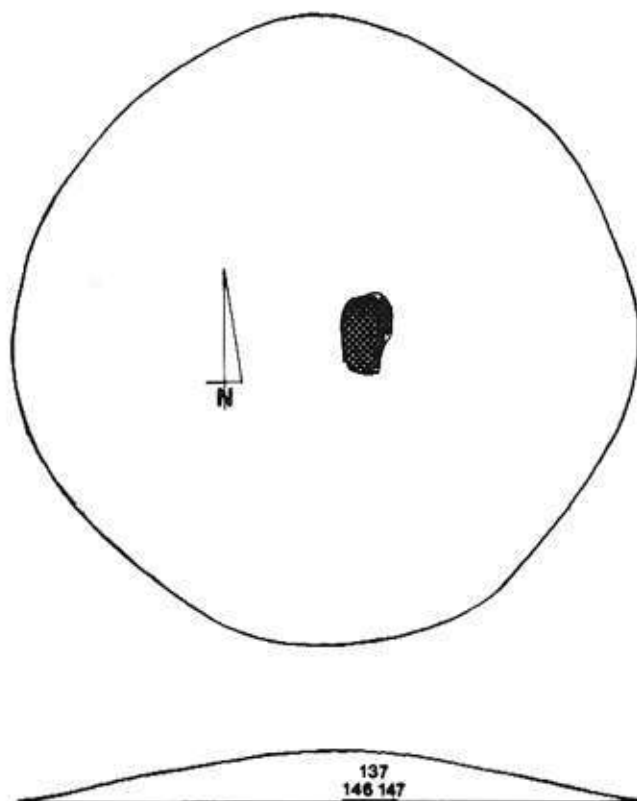
Sl. 4. Tumul II.
Barrow II.

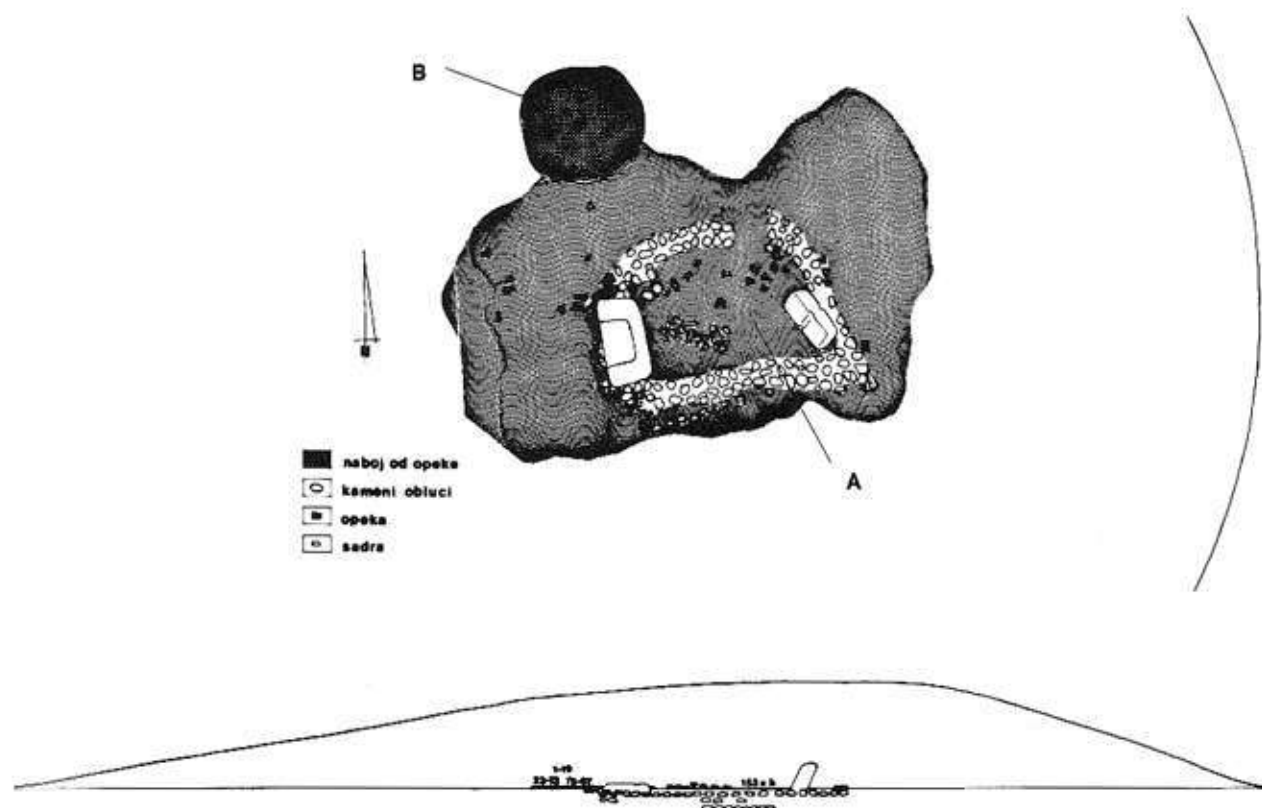
Sl. 5. Tumul III.
Barrow III.

Tumul IV – pr. 10 m, vis. 85 cm (sl. 6), sa jednim grobom dim. 130 × 80 cm na zapečenoj glini sa slabim, u mrljama razasutim garom, sadržavao je nešto sitnih keramičkih ulomaka, od kojih se djelomično dadu rekonstruirati rub velikog lonca (T. XI, 137), dno lonca (T. XII, 146) i tanjur (T. XIII, 147).

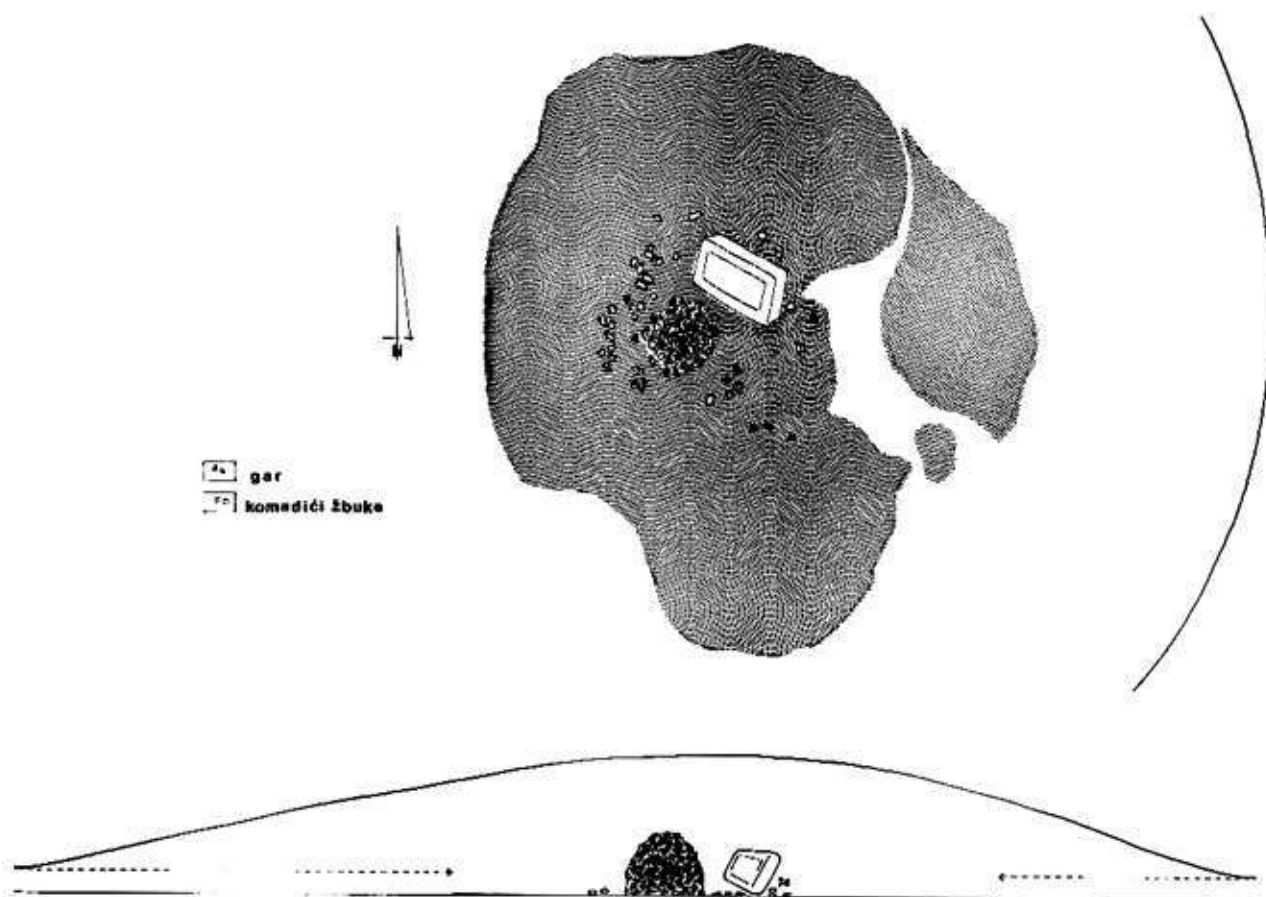
Tumul V – pr. 18 m, vis. 150 cm (sl. 7) koji je ranije bio provaljen, pokazao je slijedeću situaciju. Na dubini od 150 cm nalazio se tanki naboj od stucane cigle, koji se prema periferiji tumula postepeno gubi. Na ovom naboju ležala su dva obrađena kamena bloka – jedan dužine 0,80 m nakošen, a drugi dužine 1,20 m horizontalno položen – okružena vijencem od tri reda većih riječnih oblutaka koji obrazuju nepravilan četverokut dim. 2,50 × 2,90 m (sl. 7, A) a vezani su čvrstim vezivom koje sadrži fini riječni pijesak i šljunak. Na jugoistočnoj strani vijenac od oblutaka prekinut je u dužini 0,50 m. Iznad i unutar ovog četverokutnog prostora zatečeno je mnoštvo fragmentata opeke pomiješane sa garom, nešto ulomaka keramike (T. XIV, 153a, b) i malo debljeg pougljenjenog drveta. Na nekim velikim komadima opeke duž. 25 i 33 cm, sačuvani su ostaci žbuke. Na jednom mjestu u dužini oko 1 m, ležala je veća količina razlomljenih komada sadre. Na oko 1 m udaljenosti od sjeveroistočne strane vijenca od oblutaka, na istoj dubini od 180 cm, na prostoru forme nepravilnog kruga pr. oko 180 cm (sl. 7, B), u sloju vrlo tvrde gline izmiješane sa garom i mjestimično komadima pougljenjenog drva debljine do 30-tak cm te sa zapečenim grudama gline narančaste i sivo-crne boje, uz izvjesnu količinu

Sl. 6. Tumul IV.
Barrow IV.

Sl. 7. Tumul V.
Barrow V.

Sl. 8. Tumul VI.
Barrow VI.

sitnih ostataka kostiju i dosta dobro sačuvanih kostiju lijeve polovice svinje, nalazili su se koštani predmeti T. II, 14–19, metalni predmeti T. I, 1–6, T. II, 7–13, T. III, 23–31, T. IV–T. VII, 67–73, 75–79, T. VIII, T. IX, te keramičke posude T. XIII, 149–152, T. XV, 161–162, T. XVI–T. XX.

Pored navedenog, na istom mjestu pronađeno je i više desetaka sitnih ravnih limenih fragmenata veličine ispod 10 mm, zatim preko 20 amorfnih komadića rastaljene bronce veličine 10–35 mm i više otisaka zelene brončane patine — ostataka limenih brončanih pločica, na zemlji ili drvenom ugljenu, približne dužine 50 mm te četiri veća amorfna rastaljena komadića stakla blijede plave boje veličine 13–20 mm i mnoštvo sićušnih staklenih mutno prozirnih kristalića.

Tumul VI — pr. 16 m, vis. 150 cm (sl. 8) zatečen je gotovo sasvim ispražnjen. Na dubini od 170 cm, na naboju od stucane cigle koji je u središtu kompaktniji i sadrži veće komadiće opeke i nešto kamena, a prema periferiji tumula stanjen i mjestimično urušen, nalazila se brežuljkasta gomila sa velikom količinom nabacanih ulomaka cigle izmiješanih sa garom, zemljom i ostacima žbuke. Uz ovu gomilu ležao je nakošeni obrađeni blok dulj. 115 cm te komad debljeg pougljenjenog drva. Sa druge strane gomile bili su razbacani komadi sadre. Od nalaza u ovom tumulu zaostao je željezni čavao (T. VII, 74) i nekolicina vrlo malih keramičkih ulomaka.

METALNI NALAZI

Unutar metalnih nalaza javlja se više vrsta predmeta koji se, ovisno o stanju sačuvanosti, dađu djelomično ili u potpunosti namjenski odrediti. Kod jako oštećenih i deformiranih primjeraka koji su izgubili izvornu formu ili sitnih fragmentiranih komada, poput brončanih T. III, 24–31 i željeznih T. V, 40–49, T. VI, originalni izgled ostaje nedefiniran jednako kao i njihova namjena, mada se za neke može signalizirati moguća funkcija.

Ručke T. I, 2–4 i kuke sa dugim kracima br. 5,6 koje su služile za fiksiranje prvih, zatim visoki ukrasni čavli T. II, 7–12, tročlane šarke odnosno šarniri za poklopac T. IV, 35, 36, ključevi T. IV, 32, 33, dio brave u koji ulaze zupci ključa T. IV, 38, a vjerovatno i komadi br. 37, 39, pripadali su drvenim kovčežićima — škrinjacima nepoznatih dimenzija i oblika. Na osnovi duljine ravnih dijelova krakova kuka čiji su krajevi na drugoj strani bili kutno presavijeni te sudeći prema sloju drvenog uglja dim. 60 × 35 × 20 mm, u kojem se nalazio donji dio kuke br. 5, debljina drva jednog kovčežića mogla je iznositi od 20 do približno 23 mm.

Istim objektima pripadali su i glatki čavli kratkih trnova (T. VII, 67–70), koji su služili za pričvršćivanje tanke limene oplata — okova na drvenu podlogu kovčežića. Prema sačuvanim otiscima odnosno za-

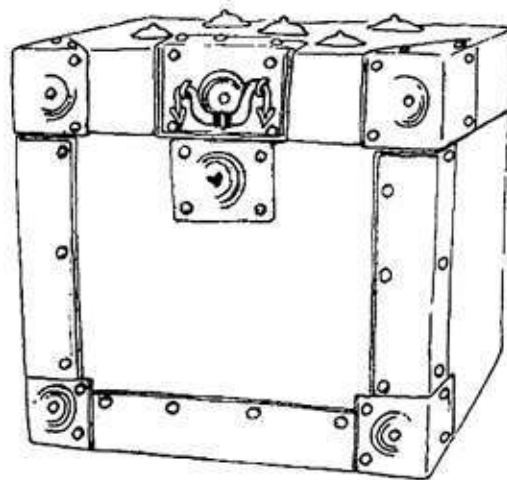
ostaloj patini, četvrtasti limeni brončani okovi mogli su biti dugi do 50 mm.

Metalnim oplatama škrinjica mogle su pripadati i fragmentirane pločice T. VI, 57—61 te br. 65 kao kutni dio. Komadi br. 57, 58 sačuvali su jedan originalni ugao, br. 59 dio lijevog ruba koji nije ravan, ostali su bez izvornih rubova.

Drveni kovčežići — škrinjice spadaju među česte nalaze u Panoniji, a svi do sada poznati mađarski primjerci sakupljeni su u jednoj novijoj publikaciji (Gaspar 1986). Kod nas su poznati sa više lokacija a pripadaju razdoblju 1. do 4. st. (Petru 1972: T. LXXXVII, 75; Plesničar 1972: T. CCIII, 424, T. CLX, 700; Kolšek 1977: T. 28, 90; Demo 1982: T. 5, 13, T. 16, 22; Raunig 1979—80: T. III, 6, itd). Predstavljaju ženski rekvizit koji služi za pohranu novca, dragocijnosti i vrijednijih dijelova odjeće. Tako je npr. kovčežić obložen kožom iz ženskog groba iz Bonna, datiranog u 3. st., sadržavao zlatni nakit i novac (Böhme 1974: Abb. 7). U pogrebnom obredu i zagrobnom životu imaju posebnu simboliku. Učestalo se pojavljuju na noričko-panonskim spomenicima (sl. 9)³ sa ženskim prikazima u autohtonu nošnji (Garbsch 1965: T. 1, 8, 13, T. 2, 17, T. 3, 11).

Sačuvani dijelovi turopoljskih kovčežića ne pružaju elemente za poblize datiranje. Prema broju dijelova izgleda da se radilo o dva kovčežića od kojih je jedan mogao imati dvije ručke (T. I, 3, 4) na poklopcu ili njegovim bočnim stranama. Ove ručke, koje su vjerojatno činile par, zastupaju standardni oblik kavaj je u upotrebi kroz čitavo razdoblje antike. Ručka T. I, 2 — pretpostavljena na drugom kovčežiću — jednako je slab oslonac za kronološko opredjeljenje, po-

što joj nedostaju krajevi. Formom sačuvanog dijela mogla bi se vezati i za neke tzv. delfinske ručke (Gaspar 1986: T. CCLXXVI i dalje; Bojović 1985: sl. 63, 64) ali i za one sa profiliranim krajevima i njihovim završcima (Henkel 1913: T. LXXIX). Bliska ručka sa srcoliko oblikovanim krajevima, poznata je sa nedatiranog kovčežića koji je na poklopcu imao i pet ukrasnih čavala (sl. 10). Ovi se donekle, barem u osnovnoj liniji, mogu vezati za turopoljske primjerke T. II, 7—12, kojih je moglo biti 5—7 komada, a koji su inače sasvim atipični za panonske primjerke škrinjica.

Sl. 10. Rimski drveni kovčežić s metalnim, okovima.
Roman wooden casket with metal plates.

Sl. 9. Noričko-panonska nošnja sa fibulama tipa s krilcima.
Norican-Pannonian dress showing «wing» fibulae.

Ključ T. IV, 32 standardnog oblika i ukrasa, zastupa oblik uobičajen za rano i srednje rimsko razdoblje, dok drugi br. 33 ima nešto rjeđu pojavu ali također dugotrajnu upotrebu.

Funkciju okova T. I, 1, odnosno objekt na kojem se nalazio, nije moguće apsolutno pouzdano definirati. Dekorativni okovi sa maskom Gorgone odnosno Meduze, a najvjerojatnije se radi o takvom prikazu premda bez ikakvih atributa, susreću se na različitim objektima od vojne opreme do namještaja (Garbsch 1978: T. 43, 3, 4; Brunšmid 1913—14: sl. 167; Regensburg: Abb. 88) no jednako tako i na kovčežićima (Gaspar 1986: T. CCCXXV, 517, 1273, 1356) ali su, izuzev one sa posuda (Radnoti 1938: T. XLII—T. XLIV), pretežno rađeni od iskucanog lima. Nepovoljna okolnost kod turopoljskog primjerka predstavlja nedostatak čak i tragova elementa za pričvršćivanje na poleđini. Najbliži komparativni primjer ovakvog brončanog okova sa željeznom trnom u udubljenom naličju i samo 6 mm većeg promjera (sl. 11) nije namjenski definiran a vremenski je postavljen u srednerimski period. Na bazi većeg broja različitih, vrlo masivnih maski velikih dimenzija sa drvenih škrinjica iz Bugarske (Mnzova 1965), opravdano je pretpostaviti da je okov T. I, 1 mogao predstavljati dekoraciju sa kovčežića, mada ni vjerojatnost da je pripadao metalnoj posudi, nije sasvim isključena. U nedostatku potpuno adekvatnih analogija, njegova moguća origi-

nalna pozicija apliciranja ne može se odrediti. U ovoj masivnoj lijevanoj maski, koja uprkos jakom oštećenju i deformaciji prouzročeni djelovanjem vatre ispoljava visoko kvalitetnu izradu u klasičnoj rimskoj maniri, treba gledati proizvod koji još pripada okvirima I. st.

Namjena dobro sačuvanog ali nepotpunog para predmeta T. II, 13, također se ne može definirati. I uz pretpostavku da su na vrhu imali petlje, radi masivnosti teško bi odgovarali privjescima. Isto tako ne izgleda vjerojatno ni da se radi o malim utezima koji mogu imati sličan izgled i dimenzije (Ulbert 1969: T. 41, 10), ali su radni od pune bronce. Zbog unutrašnje šupljine treba pretpostaviti da su u pitanju završni elementi koji su bili montirani na neku vrstu štiftova ili na krajeve istog, možda drvenog predmeta, sada nedokučivog izgleda.

Sl. 11. Masivni okov sa glavom Meduze.
Massive Medusa-head plate from Hüfingen.

Noževi predstavljaju dosta čest nalaz u grobovima. U slučaju turopoljskih primjeraka T. X, 101, 102, preciznija komparacija sa svrhom tipološkog određivanja, nije izvediva radi neizvjesnosti samog oblika. Sječivo kod jednoga ima široku lisnatu, a kod drugoga nešto užu formu. Obadva su u stanju raspadanja, hrbat i oštrica vidljivi su na mjestima loma, ali je linija njihove izvijenosti nesigurna. Slični noževi sa uskim i širokim sječivom u upotrebi su od 1. do 3. st. (Plesničar 1972: T. CXXIV, 539, 12, T. CLXV, 720, 9; Sivec 1983: T. 32, 23) i kasnije.

I glomazni ključ T. IV, 34 ostaje nedefiniran u pogledu izvornog oblika, a mogao je služiti za otvaranje velikih dvorišnih ili ulaznih kućnih vrata. Ključ, kao donekle i čavli i noževi, ima određenu simboliku u zagrobnom životu koja može biti vezana i uz željezo.

Oštećeni komadi T. V, 45–47 mogu se na temelju forme dovesti u izvjesnu vezu sa sličnim kompletno sačuvanim primjercima, interpretiranim kao klinovi od rude (Petru 1972: T. XC, 16–23, str. 130).

Komadi lima T. VI, 62–64, 66 najvjerojatnije predstavljaju fragmente željezne posude, a T. V, 48, 49 dijelove oplata, drugi u funkciji neke vrste navlake.

Kod primjerka T. V, 41 radi se o vrsti kuke sa zavorenom petljom, kod br. 43, 44 o dugim klinovima,

a kod br. 40 možda o dijelu trna od čavla sa debljom nakupinom korozije ili priljubljenim komadićima nekog drugog željeznog predmeta.

Čavli T. V, 51, T. VII, 71–73, kao i najmanji primjerak T. V, 50, sa pravilno uobličenim glavama koje su ostajale vidljive, služili su kao standardni za pričvršćivanje manjih i većih drvenih objekata, djelomično i sa ukrasnom namjcnom. Ostali (T. VII, 74–76, T. VIII, T. IX, T. X, 98–100) predstavljaju obične masivne čavle za raznovrsnu tesarsku građu, kakvima su zakivani i kovčezi i nosila za pokojnika. U grobovima se nalaze od ranocarskog doba nadalje (Plesničar 1972: T. V, 19, T. VI, 26 i dalje).

Fibule T. III, 20–22 predstavljaju odjevne kopče autohtone ženske panonske nošnje kojima je, kao i kod noričke odjeće (sl. 9) na oba ramena pridržavana gornja haljina. Pripadaju jako profiliranom (tzv. Kräftigprofilierete) tipu sa jednim prstenastim profiliranim zadebljanjem na izvijenom luku. Varijanta koju zastupaju datira se u 1. st., ali vijek nošenja pojedinih primjeraka fibula općenito je dosta dug i proteže se na više generacija.

U okviru dijelova odjeće mogu se svrstati i čavlići šiljate glavice T. V, 52–56, koji su služili za pričvršćivanje potplata na obući (Saalburg: T. XIII). Usljed djelovanja vatre i korozije primjerci br. 54 ostali su spojeni i trnovi su im otpali, a tri čavlića br. 55 stopila su se u amorfnu masu i potpuno se deformirala.

Nepotpuno sačuvani primjerak T. III, 23 vjerojatno predstavlja dio iskrivljene otvorene narukvice vrlo tankog obruča. Sličnu profilaciju glave imaju i igle — ukosnice, ali njihov trn se naniže sužava. U bilo kojem slučaju, radi se o dijelu nekog nakitnog komada.

KOŠTANI PREDMETI

Mada dobrog a neki i izvrsnog stanja sačuvanosti, usljed nekompletnosti, koštani predmeti (T. II, 14–19) u pogledu namjene i funkcije, također su donekle problematični. Primjerci br. 16, 17 u vidu punih, poprečno kaneliranih stupića, krajnje su rarietni. Jedina poznata analogija — identičan koštani fragment, u Drnovu je interpretiran kao glava igle (Petru i Petru 1978: T. LXIV, 10, str. 85).

Sl. 12. Koštani poklopac sa metalne posudice.
Bone lid of a small metal vessel.

Fino tokarene glavice u vidu šahovske figurice, slične komadu br. 19, dosta su česte na koštanim ukosnicama već od 1. st. (Nedved 1981: sl. 1, 2, 5; Plesničar 1972: T. CVII, 396, 16; Petru 1972: T. CXIII, 13, 15), no turopoljski se primjerak od ovih razlikuje u znatnijoj mjeri. I primjerci br. 18 mogli bi predstavljati zasebno radene glavice igala za naknadno montiranje na koštani ili metalni trn, ali sa podjednako vjerojatnošću također i završne elemente — male ukrasne akroterije na poklopcima i drugim predmetima, kao i br. 19.

Za nepotpuni kolut br. 15 neku konkretniju namjenu nije moguće sugerirati, a primjerak br. 14 mogao bi se protumačiti i kao postolje za neki mali predmet i kao poklopac metalne pikside (sl. 12).

KERAMIKA

1. LONCI (T. XI; T. XII)

Lonci su sačuvani u manjim fragmentima. Primjerci 138 do 140 izrađeni su od blijedožute do narančaste gline i izuzetno su tankih stijenki. Pripadaju obliku »urni s cilindričnim vratom«, koji je na zagrebačkom području datiran u prva dva stoljeća (Gregl 1981: 62). Najbliži primjerci u Sloveniji nađeni su u Rosalnicama (Mikl Curk 1987: T. 23, 9–11) i Borštekju (Mikl Curk 1987: T. 23, 17), datirani u prijelaz iz prvog u drugo stoljeće.

Preostali fragmenti lonaca br. 141–146 izrađeni su od izrazito grube, tamnonarančaste gline. Površina im je vrlo hrapava, glina je puna raznih primjesa, veličine i do 1,5 mm u promjeru. Prema sačuvanim fragmentima, radilo se o loncima ravnog dna, kruškolike forme sa rubom izvijenim prema van. Vrlo tanke stijenke i loša kvaliteta govore da ovi lonci nisu imali funkciju u svakodnevnom životu. Za sada posude opisane fakture nisu nađene u iskopavanjima nasebinskih objekata u širem zagrebačkom području što uz činjenicu da su ovakvi fragmenti nađeni u tri turopoljska tumula, upućuje na zaključak da se radi o loncima specijalne namjene u pogrebnom ritualu.

Budući su svi primjerci nađeni izuzetno fragmentirani, ne može se govoriti o urnama, već o običnim loncima u svojstvu priloga.

2. TANJURI (T. XIII, 147–152)

Ukupno je nađeno šest tanjura, poznatih kao tzv. »Soldatenteller«. To su tanjuri potpuno ravna dna, slabo zakošenih stijenki koje završavaju u više ili manje naglašenom jastučastom zadebljanju, za razliku od varijante istog oblika čiji rubovi su lagano uvučeni prema unutra. Primjerci 147 do 149 su izrađeni od žutonarančaste gline sa crvenim premazom, dok je glina primjeraka 150 do 152 vrlo tvrda, sive boje sa crvenim mrljama, što je posljedica sekundarnog gorenja. Ovaj vrlo rašireni oblik italskog izvornika javlja se već od prvog stoljeća a traje sve do četvrtog. U Carnuntumu su iz slojeva prva dva stoljeća (Grüne-

wald 1977: 39, 41), no tamošnji se primjerci razlikuju od turopoljskih. Jastučasto zadebljanje turopoljskih tanjura odudara i od profila primjeraka nađenih u Drenju (Drenje T. 9). U Sloveniji su datirani od prijelaza prvog na drugo stoljeće (Mikl Curk 1987: T. 31), dočim tipovi najbliži turopoljskima — tj. sa zadebljanim rubom — dolaze u Emoni i datirani su u predmarkomansko doba (Mikl Curk 1987: T. 45, 39–41), a također i u drugu polovinu drugog stoljeća (Mikl Curk 1987: T. 57, 22, 26, 27, 28, 31, 37). U tumulima Kapfensteina ovakvi su tanjuri rijetki, a za one sa crvenim premazom preuzeta je datacija u 2. st. (Urban 1984: 27).

3. VRČEVI (T. XIV, 153–155)

Više fragmenata zadebljanog i prema van izvijenog ruba vrča (?), kao i drška (153) izrađeni su od smedkaste slojevite gline, sivo crne površine. Na ovim fragmentima nema tragova gorenja. Možda se radi o vrču tipa Brukner 54, koji se datira u prvo stoljeće (Brukner 1981: T. 149). Iz Slovenije, najbliži je vrč iz prvog stoljeća iz Emone (Mikl Curk 1987: T. 17, 21).

Drška br. 154, narančaste boje gline, pripadala je vrču sa kljunastim izljevom, tipa Brukner 29 ili 30 (datirani u kraj prvog i u drugo, odnosno drugo i treće stoljeće — Brukner 1981: 163). U Ljubljani je ovakav tip datiran od polovine prvog do polovine drugog stoljeća, a sličan je primjerak nađen i u Drenju, ali ima drugačiju fakturu (Drenje T. 8/1).

4. TANJUR TIP A Drag 36 (T. XV, 159)

Duboki tanjur br. 159 izrađen je od meke, narančaste gline, a najvjerojatnije je bio crveno premazan. Oblik na prstenastoj nozi sa prema van izvijenim rubom predstavlja pandan sigilatnom obliku Drag 36. U prijelaz prvog na drugo stoljeće datiran je analogan primjerak iz Cerknice (Mikl Curk 1987: T. 29, 27).

Kao prilog u tumulima oblik Drag 36 je čest, bilo da se radi o »pravom« italskom importu sa barbotinskim ukrasima, ili o »lokalnom« proizvodu: tako npr. u tumulima u Gomilcima, Zg. Volčini (Pahić 1965: T. 3, 4–6, 5, 2), Trnovčaku (Tomičić 1982: T. III, 1, 5), Kapfensteinu (Urban 1984: T. 57, 3–5; T. 58, 4) itd.

5. ZDJELE (T. XV; T. XVI)

Zdjela na prstenastoj nozi sa zakošenim i prema van bikonično izvijenim rubom br. 160, izrađena je od narančaste gline sa tragovima crvenog premaza. Isti oblik nalazimo u tumulu u Benediktu, ali drugačije fakture (Pahić 1965: T. 1, 4). Nastanak oblika datiran je u drugu polovinu prvog, a trajanje u drugo stoljeće (Pahić 1965: 45). Sličan primjerak također potječe i iz Neviodunuma, a izrađen je od crvene gline (Petru 1978: T. XXXVI, 9).

Slijedi niz od tri gotovo potpuno sačuvane i jednog fragmenta zdjela poluloptastog oblika na prstenastim nogama nenaglašenih ili zadebljanih rubova, čija je zajednička karakteristika ukras ureza na stijenama.

Zdjele br 161–163 su podlegle sekundarnom go-
renju te je njihova faktura izgubila prvobitne odlike.
Danas su to zdjele od izuzetno tvrde, sinterirane, si-
ve gline, sa mjestimičnim žutocrvenim mrljama. Br.
162 ima zadržan rub, a 161 i 163 rubove podijeljene
sa dva žlijeba.

Faktura zdjele 164 je potpuno različita od cjelo-
kupne turopoljske keramike: glina je fino pročišćena,
srednje tvrdoće, potpuno bijele boje, koja je posljedi-
ca odsustva željeza u glini; s vanjske i unutrašnje
strane sačuvani su tragovi pažljivo nanosene crne bo-
je u horizontalnim redovima.

Poluloptaste zdjele na nogama, ukrašene hori-
zontalnim redovima ureza izvedenih kotačićem ili
nekim drugim instrumentom koji je mirovao dok se
zdjela vrtila na kolu, vrlo su česte u Panoniji.

Najčešće se povezuju sa pečatnom keramikom
(na mnogim primjercima se pečatni ukrasi izmjenju-
ju sa redovima ureza — vidi npr. komade iz Drenja —
T. 16), čiji je najpoznatiji i jedini poimenice poznat,
majstor Resatus iz Akvinkuma. Tehnika upućuje na
latensku keramiku. Gabler je pečatnu keramiku teri-
torijalno podijelio na tri grupe, od kojih primjerci iz
Stenjeveca, Siska, Varaždinskih Toplica pripadaju u
»južnopanonsku« grupu (Gabler 1976: 153). U ovu
grupu dolaze i komadi iz Drenja i Turopoljskog luga.
U Sloveniji su ovakve zdjele datirane tek od druge
polovine drugog stoljeća (Mikl Curk 1987: T. 57, 3–5)
što je, čini se, malo prekasno, jer iz Ptuja, iz same
lončarske peći, potječu zdjele sa urezanim ukrasima,
datirane novcem Domicijana i Trajana (Jevremov
1978: 61, T. XXVI, 2). Također i primjerci iz Stenjeveca
dolaze u nekropoli koja je novcem datirana od Klau-
dija do Trajana.

6. ZDJELA S RELJEFNIM UKRASOM I OLOVNOM GLAZUROM (T. XVII — T. XX)

(i) OPIS

Faktura.

GLINA: tamnosiva, tvrda, vrlo fine teksture; veo-
ma malo primjesa, uglavnom zrna kvarca različite
veličine, vidljiva pod mikroskopom. GLAZURA: tam-
nozeleno, olovna.

Oblik.

Varijanta zdjele Drag 37: duboka zdjela tankih
stijenki na neproporcionalno maloj prstenastoj nozi.
Rub se lagano izvija prema van i završava u zadržanju.
Promjer otvora 31,6 cm; promjer noge 10 cm; vi-
sina 22 cm.

Dekoracija.

Izvedena je u kalupu; reljefi su izuzetno duboki i
jasni, sve figure su izvedene izvanredno detaljno. Po-
suda je rađena u sasvim novom kalupu. Za vegetabil-
ne, ljudske, životinjske i ornamentalne likove upot-
rebljeni su pečati, dočim su peteljke i grane loze izve-
dene prostom rukom u kalupu.

Dekoracija je podijeljena u dva horizontalna po-
lja, u kojima teče uokolo posude, na donje dvije treći-
ne.

Ispod ovola koji je sastavljen od narebrenih po-
lukrugova između kojih su postavljeni dvostruki kap-
ljasti ukrasi — koštice grožđa (?) (T. XVII, 2), slijedi
niz dvostrukih romboidnih listića koji se izmjenjuju
s ukrasom u obliku zavijenog slova V (T. XVII, 3). Ve-
će gornje dekorativno polje ispunjeno je scenom u vi-
nogradu: dva čovjeka kovrčave kose sa jasno izraže-
nim očima postavljena nasuprot jedan drugome (T.
XVIII, 1, 2), obučena u kratke haljine plešu zajedno s
dva mala amora, također postavljena sučelice (T.
XVIII, 3–4). S lijeve strane je gola krilata figura ko-
ja u ruci drži štap sa završetkom — palminom granči-
com, simbolom obilja. Stoji na postolju, pa najvjero-
jatnije predstavlja kip (T. XVIII, 5). S desne strane
plesača, na kamenu sjedi muškarac i puše u dvostru-
ku frulu (T. XVIII, 6).

Scena se ponavlja dva puta, s time da je svirač
na prvoj zaštićen nekom vrstom suncobrana (?) dok
na drugoj suncobrana nema. Ples i svirka se odvijaju
ispod bujnih listova i grozdova mlade vinove loze ko-
ja se grana iz tri čokota oko posude. U trećem čokotu
nema ljudskih figura, no to je ujedno dio posude koji
nedostaje (T. XIX, T. XX).

Slijedi polje sa životinjama, odvojeno od prvoga
nizom dvostrukih romboidnih listića koji se izmje-
njaju s dvostrukim košticama grožđa (T. XVII, 5). Is-
pod reda spiralnih ukrasa (T. XVII, 6) trči niz životi-
nja (T. XVIII, 7–19), jedna iza druge; sve trče u lije-
vo osim konja koji je okrenut na desno. Sučelice ko-
nju trče medvjed, jelen, lav, govedo, pantera (?), divo-
koza, veliki pas (?) kratkih ušiju, vepar, još jedan ve-
liki pas (?) kratkih ušiju, dva zeca — jedan ispod dru-
gog i dva mala psa dugih ušiju — jedan iznad drugog.
Slijedi niz ovalnih dvostrukih listova, koji predstavl-
ja rubni vijenac.

(ii) ANALIZA

Već na prvi pogled je uočljivo da je zdjela, bez
obzira na olovnu glazuru i sivu glinu, inspirirana si-
gilatnom keramičkom tradicijom te da nije produkt
poznatih zapadnih radionica sigilate. Ona je zasad
najraskošniji primjercak dosad slabo poznate grupe
reljefne keramike (glazirane i »klasične« sigilate) ko-
ja je proizvedena najvjerojatnije negdje u Panoniji.
Ovu grupu prvi je uočio i opisao Nagy (1945) a njego-
vo mišljenje o dataciji i porijeklu, prihvatili su i osta-
li istraživači. O cijeloj grupi (radionici) bit će riječi u
slijedećem odjeljku.

Analizirajući pojedine dekorativne detalje, kao i
stil općenito, dolazimo do uzora i vremena nastanka
zdjele iz tumula V.

Stil gornjeg polja u kojemu je prikazana dionizij-
ska scena proslave mlade vinove loze uz ples i svirku,
najbliži je južnogalskom majstoru Germanusu (uspo-
redi primjercak iz Rottweila — Knorr 1912: XV
/9–10).

Scena u donjem polju — red galopirajućih životi-
nja — koja asocira na prikaz lova, karakteristična je
općenito za prikaze na sigilati zapadnih radionica i
sam koncept se ne može izravno vezati niti za jedan
određeni prostor. To je također i omiljena tema na
posudama iz radionice »Siscia« ili »Margum«.

Na južnogalsku sigilatu podsjeća i niz listića na
dnu, tzv. rubni vijenac.

Analizirajući upotrebljene pečate (punce) pojedinačno, dobiva se slijedeća slika: plešuci amori poznati su iz svih zapadnih radionica sigilate; u sličnim pozama izrađivani su u južnogalskim radionicama (Oswald 418) i srednjegalskom Lezoux-u (Oswald 404, 405). Sa kapom na glavi (na turopoljskoj posudi linija na glavama amora slični više na liniju kape nego na kosu) poznat je amor iz južnogalskog La Graufesenque-a (Oswald 394 A).

Sjedeći satir koji puše u dvostruku frulu dolazi samo u radionicama Lezoux-a (Oswald 617 — frula također ima zavijene krajeve i Oswald 617 A).

Većina paralela životinjama u galopu također dolazi iz radionica u Lezoux-u: lav (Oswald 1459), medvjed (Oswald 1620 i 1625), divokoza (Oswald 1849 i 1849 A) i konj (Oswald 1894). Slične životinje nalazimo i u istočnogalskoj radionici u Blickweiler-u: medvjed (Oswald 1620 i 1621), divokoza (Oswald 1850 i 1851). Zanimljiva je i paralela s trierskom radionicom: jelen (Oswald 1795 i 1799), konj (Oswald 1897). Paralele s rajncabernškim motivima su neznatne i posredne.

Izrada vinove loze, a naročito oblik manjeg grozda podsjećaju na majstora iz Aquincuma, Pacatusa (grozd: Kiss 23; o Pacatusu: Kiss 1938). Analizirajući sličnu posudu iz Albertfalve, Nagy (289) također utvrđuje povezanost »glazirane grupe« i Pacatusa. Međutim, šest tipova listova loze, kao i veliki grozd, gledajući detaljnije, znatno se razlikuju od Pakatovih, kako po dimenzijama, tako i po načinu izrade. Razlika je uočljiva i u stilu izrade životinja: kod Pacatusa su one izrađene u tipično keltskoj maniri, dočim su na zdjeli iz Turopoljskog luga izuzetno realistične.

Originalni elementi na turopoljskoj zdjeli su: podjela u dva figurama ispunjena horizontalna polja koju je bez sumnje odredila i veličina posude; tip ovola koji se ne može usporediti niti s jednim poznatim tipom; dva muška lika kratke kovrčave kose i velikih očiju obučena u kratke haljine i čizmice; dekorativni detalji: dvostruki listići i spiralni ukrasi; također i stil i izrada vinove loze; jer, ako je točno da se imitira vještijega od sebe, tada bi uzor akvinškoj radionici Pacatusa bio majstor zdjele iz Turopoljskog luga, a ne obratno.

Dakle, na temelju analize stila i dekoracije može se zaključiti da je majstor turopoljske zdjele savršeno poznao stilove i trendove sigilatne industrije južne i srednje Galije; da je bio izuzetno vješt crtač i poznavatelj ljudske i životinjske anatomije; da je bio upoznat s kultom dionizijskih svečanosti te da je njegovo djelo daleko nadmašilo puko imitiranje zapadnih uzora.

Stil turopoljske posude najbliži je južnogalskom konceptu (Germanus), a pojedini motivi srednjegalskim radionicama sigilate iz sredine drugog stoljeća. Uzimajući u obzir povezanost sa radionicom Pacatusa (datiran od 160. g. ili nešto ranije), zdjelu iz Turopoljskog luga treba datirati ili istovremeno, ili nešto ranije, tj. u drugu trećinu drugog stoljeća.

II. GRAFITI NA KERAMICI (T. XIII, 150–151; T. XVI, 163)

Tri posude nose grafite. To su tanjuri 150, 151, te zdjela 163, svi iz tumula V. Sva tri ureza izvedena su

nakon što su posude bile ispečene u lončarskim pećima.

Tanjur 150 nosi natpis MAT, a br. 151 .AT, što se, najvjerojatnije treba nadopuniti početnim slovom M. Tako se na dva tanjura javlja isti natpis tj. kratica MAT, koja označava ime vlasnika dotičnih tanjura. Vjerojatno se radi o imenu MATRONA odnosno kognomenu koji je potvrđen na natpisima iz ovog područja, iz Siska i Emone (Mócsy 1959: 181).

Grafit na zdjeli 163 je nepotpun, sačuvano je L ili C, te F. Za grafite — imena urezana na posudama iz tumula u Kapfensteinu, pretpostavlja se da su imena vlasnika posude odnosno umrlih (Urban 1984: 35). Namče se pitanje da li je turopoljska Matrona bila sudionica pogrebnog naricanja, koja je svoje tanjure spalila kao izraz poštovanja prema umrlom, ili je u tumulu bila pokopana upravo dotična Matrona. U drugom slučaju, radilo bi se o garištu na kojem su spaljene dvije osobe (različito ime na zdjeli 163).

Keramički materijal iz tumula I do IV vrlo je siromašan i jako fragmentaran. Zbog jakog oštećenja usljed naknadnog gorenja kao i smrzavanja te djelovanja kisle zemlje u kojoj je ležao, teško je odrediti prvobitnu fakturu pojedinih komada. I pored ovako slabog stanja sačuvanosti moguće je odrediti više tipova faktura.

Sigilata u klasičnom smislu nije nađena. Postoji mogućnost da je izuzetno loše sačuvani tanjur Drag 36 nekad nosio sigilatnu prevlaku i barbotinsku dekoraciju, što bi ga odredilo kao italski import, no danas je to nemoguće utvrditi.

Glazirana reljefno ukrašena zdjela br. 164 svakako je najluksuzniji keramički proizvod iz tumula u Turopoljskom lugu. Ona odgovara sigilatnom posudu koje se nalazi u tumulima južne Panonije: tako u tumulu u Goli dolazi rajncabernška barbotinska sigilata (Kolar Sušanj 1971: T. XXV–XXVI, 3), u Novačkoj reljefna rajncabernška sigilata (Šarić 1979).

»Lokalna« sigilata potvrđena je u tumulima u Mecsöszilasu, gdje potječe iz radioničkog kruga Marguma/Siscie (Kiss 1957: 52).

»Fina keramika« je zastupljena poluloptastim zdjelama sa dekoracijom ureza, koje dolaze isključivo u tumulu V. Pri tom je za dvije nemoguće odrediti prvobitnu fakturu, dok je zdjela br. 164 izrađena od potpuno bijele gline, što je za rimsku keramiku ovog područja rijetkost.

Najveći dio keramike — tanjuri, zdjela br. 160 i vrč 154, izrađeni su od narančaste, srednje meke gline, sa ili bez crvenog premaza. Urne s cilindričnim vratom imaju nešto drugačiju fakturu.

»Gruba« keramika zastupljena je loncima izuzetno hrapave i grube površine br. 6–10, za koje je već navedeno da su posebno rađeni za posmrtni obred.

Keramika nađena u tumulima, prema analogijama sa susjednih područja, može se okvirno datirati u kraj prvog i prvu polovinu drugog stoljeća, dok je ona nađena u garištu tumula V (sl. 7, B), iz razdoblja prve polovine ili, vjerojatnije iz sredine drugog stoljeća.

ZIVOTINJSKI OSTACI

U tumulu V, među izgorenim prilozima, nađene su i kosti od oko polovice mlade svinje (prema ekspertizi M. Jurišića). Svinja je karakterističan prilog i u tumulima u Kapfensteinu, gdje se nalazi na drugom mjestu po učestalosti, iza kokoši, a također su česte mlade životinje (Urban 1984: 41).

Antičke nekropole sa nadgrobniim zemljanim humcima (tumulusi) iznad paljevinskog ukopa, predstavljaju specifičnu pojavu koja ni obzirom na tradicijski milje u kojem je nastala a ni u pogledu vremenskog kontinuiteta do sada nije dobila sasvim zadovoljavajuće objašnjenje. Skupine tumula iz rimske epohe javljaju se u Noriku i Panoniji odnosno Austriji, Mađarskoj i u našoj zemlji, a okvirno pripadaju razdoblju od sredine 1. do pod kraj 2. st.

U opsežnoj literaturi koja se bavi njihovom sveukupnom problematikom, austrijski i mađarski autori zastupaju više različitih stanovišta (Amand: 1965, gdje su iznesene interpretacije O. Menghina, K. Saggia i W. Alzinger, E. Bonis i drugih, sa popratnom literaturom; također Urban 1984), koja se mogu svesti na dvije osnovne hipoteze. Jedna u antičkim tumulima vidi revivale onih halštatskih čiji bi nosilac na istočnoalpskom prostoru bio ilirski etnos, a druga ih tumači kao u vrijeme romanizacije od autohtonog življa preuzeti rimski element.

Noričko-panonski tumuli brojčano su najjače zastupljeni u Sloveniji. U novije doba konstatirani su i istraživani u Podravini, Medimurju i Prigorju (Kolar Sušanj 1976; Šarić 1979; Tomičić 1982; Sokol 1981) i znatno je pomaknuta južna granica njihove raširenosti.

Problemom tumula, njihovim porijeklom, tipologijom i kronologijom, opsežno se bavio Pahić (1965; 1972), koji je iscrpno proučio njihove karakteristike. U novoj studiji o načinu sahranjivanja u rimsko doba na jugoslavenskom području, Jovanović (1984) porijeklo noričko-panonskih tumula izvodi iz onih halštatskih, uz izvjestan diskontinuitet ali ne i potpuni prekid takvog pokapanja u latenskom razdoblju, a njihovu kronologiju proteže i na prvu polovinu 3. st., kad postepeno dolazi do smjene pogrebnog ritusa i širenja inhumacije kao rezultata promjene nazora o zagrobnom životu. Prema Urbanu, pod humkama je pokopano domorodačko stanovništvo, naseljeno početkom prvog stoljeća unutar Noričkog kraljevstva, i u pogledu načina ukopa inspirirano rimskim grobnim spomenicima (kamene konstrukcije), dok bi odlučujući element ovog ritusa koji je povezivao više različitih plemena, bio keltski (Urban 1984: 157–158).

Istraženi tumuli u šumi Turopoljski lug, od njih preko stotinu ustanovljenih koji se, grupirani u nepravilne skupine tamo protežu na širem području, dali su slijedeće rezultate.

Četiri intaktne humke (I–IV) pokrivala su paljevinske ukope bez ikakve grobne konstrukcije ili žare za pohranu ostataka. Odnos mjesta spaljivanja i mjesta pokapanja, nije sasvim jasan. Kod tumula sa jednim odnosno dva nepravilna groba (I, III, IV),

spaljivanje je, radi fragmentiranosti keramičkog posuda, prije moglo biti obavljeno izvan nego unutar mjesta ukopa i ostaci pokopani okupljeni, a pod humkom III razasuti. U slučaju tumula II, spaljivanje je moglo biti izvedeno i unutar i izvan mjesta ukopa, a ostaci su u grob preneseni užareni. Činjenica da spaljeni ostaci pokojnika nisu bili izdvojeni od gara niti pri ukopu zaštićeni te prisustvo fibula koje imaju lokalno porijeklo, govore bi u prilog grobova autohtonih pokojnika.

Velike humke (V i VI) sadržavale su grobnu arhitekturu, kod prve četvrtastog tlocrta, zidanu od opeke vezane žbukom na temeljima od kamenih oblutaka, sa stropom od sadrenog kamena. O samom izgledu i vrsti prostora — grobna komora ili mala građevina sa obilježjima mauzoleja — ne može se ništa reći. Na temelju informacija mještana, rimska cigla iz tumula vađena je »već davno« i korištena za izgradnju seoskih kuća. Da li su se pod ovim humkama nalazili i grobovi složeni od i pokriveni sa kamenim pločama, ili su zatečeni dislocirani kameni blokovi imali drugu namjenu, ne može se ustanoviti.

Najvažnije otkriće predstavlja mjesto (sl. 7, B) na kojem su se na hrpi zatekli gotovo svi nalazi u tumulu V. Premda nije sadržavalo veće količine gara, na tom mjestu je bilo izvedeno spaljivanje pokojnika. Obzirom da su se i neki željezni predmeti (T. VII, 77–79)⁴ pri tom istopili, što pretpostavlja vrlo visoku temperaturu, mogla se i očekivati mala količina pougljenjenog drva za loženje, koje je dogorilo do pepela. U prilog lomače govori i veliki broj čavala koji su mogli pripadati jedino drvenoj konstrukciji za polaganje pokojnika. Prisustvo nekih predmeta na ovom mjestu, pod pretpostavkom da je kod provale tumula ono ostalo netaknuto, nameće zaključak da se ovdje nalazio i grob. Kao ni odjevne fibule, niti nakit se u principu ne može smatrati grobnim prilogom, izuzev ako nije postavljen na mjesto koje se ne poklapa sa pozicijom pri nošenju. Veliki ključ, za koji je teško vjerovati da se zatekao uz pokojnika, a naročito drvene škrinjice, svakako predstavljaju prilog u grobu, kao i posude koje su nađene sačuvane (ali razbijene) i do 90%. O sadržaju škrinjica ne možemo naći ništa (u tumulu iz Miklavža, datiranom u drugu polovinu 1. st., pretpostavlja se da je u drveni kovčez bila pohranjena pojasna garnitura, fibule i kozmetička kutija — Pahić 1969), ali možemo smatrati izvjesnim da su se pod tumulom V nalazila jedan ili dva ženska ukopa, na što bi ukazivali i grafiti na kerami-

Uništavanje grobnih priloga izlaganjem vatri, protumačivo je samo u okvirima pravila određenog pogrebnog rituala. Kakva je bila pogrebna ceremonija, koliko grobova su sadržavali veliki tumuli i kakav je bio njihov međuodnos, ostaje nejasno. Sigurno je, međutim, da su pokojnici pod velikim humkama imali drukčiji socijalni i materijalni status od onih pod manjim tumulima. Grobna arhitektura kao element rimskog utjecaja, ukazuje na pripadnike romaniziranog elitnijeg sloja, a okov sa maskom kao moguću produkt neke italske radionice, kao i luksuzna glazirana zdjela, dokaz su njihovog rafiniranijeg ukusa.

Globalno, opisani tumuli mogu se postaviti u okvire druge polovine 1. do početka 3. st.

Istraživanja kod Velike Gorice, otkrila su značajno nalazište. U odnosu na veličinu nekropole, broj istraženih tumula procentualno je vrlo mali i odgovore na bitna pitanja o pravom odnosu između veličine humka te broja i načina ukopa, o vremenskom rasponu pokapanja i, naročito, lociranje naselja kojemu je nekropola pripadala, mogu pružiti samo buduća istraživanja. Optimalno poželjan bio bi nalaz intaktnog tumula sa arhitekturom koji bi objasnio ove do sada istražene.

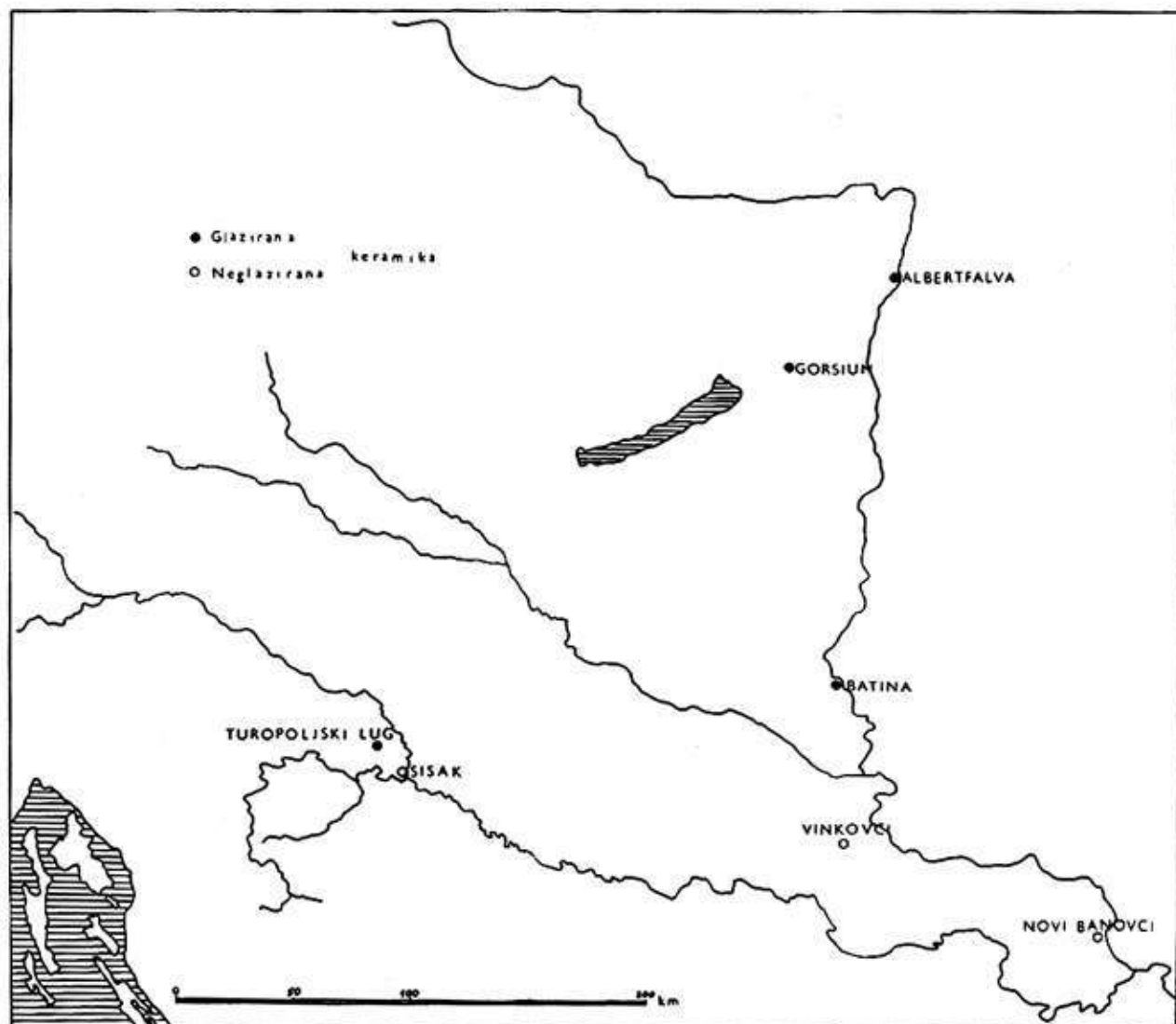
3. Slike br. 9—12 preuzete su iz: Garbsch 1965. naslovna vinjeta, Regensburg, Abb. 108, Keller 1980, Abb. 16, 2 i Fellmann 1956, Abb. 7 c.
4. Rentgenska snimka jednog od čavala učinjena u Röm.-Germ. Zentralmuseum — Mainz, pokazala je potpuno sagornu željeznu jezgru i vanjski tanki i vrlo krhki korodirani plašt.

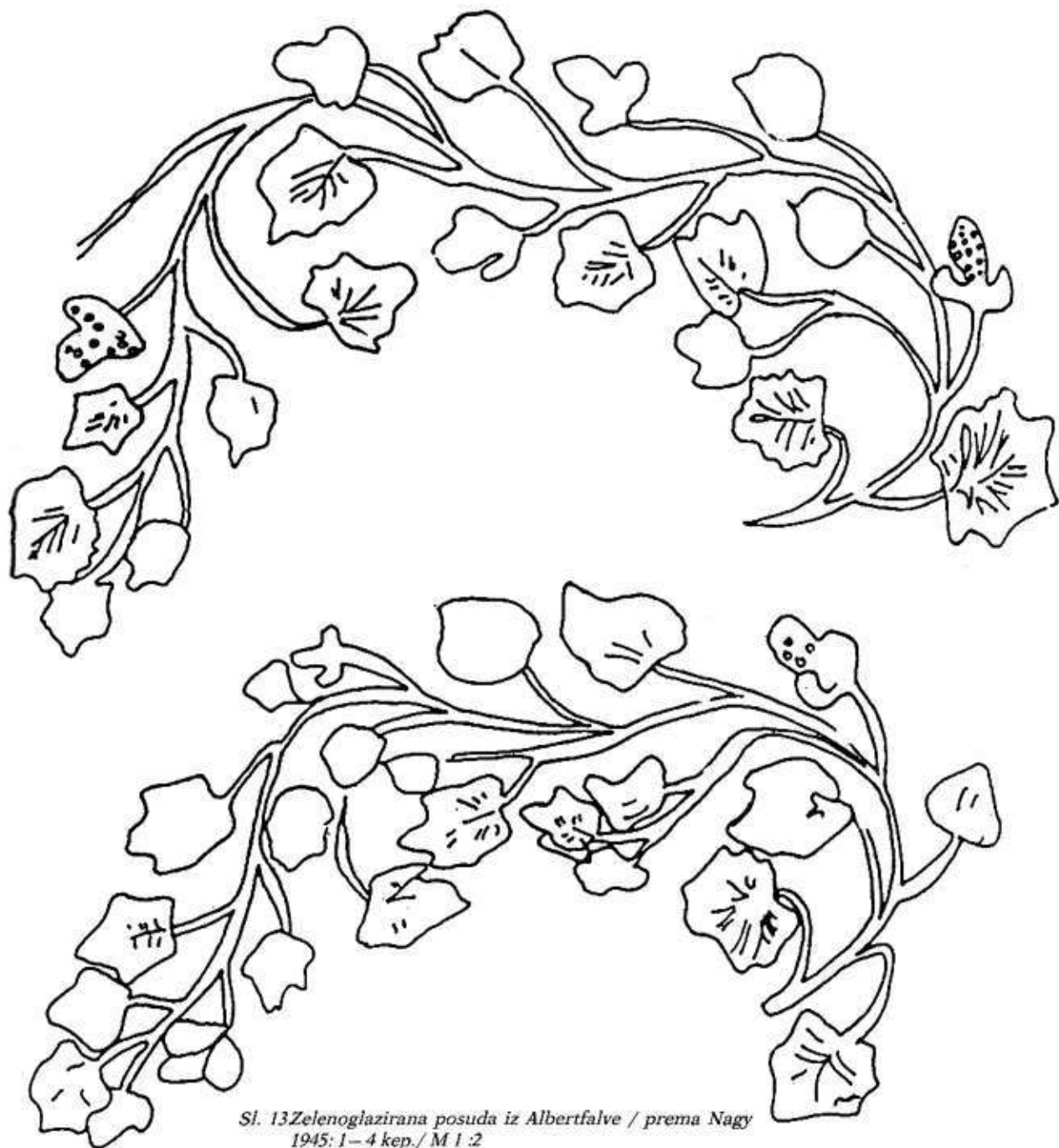
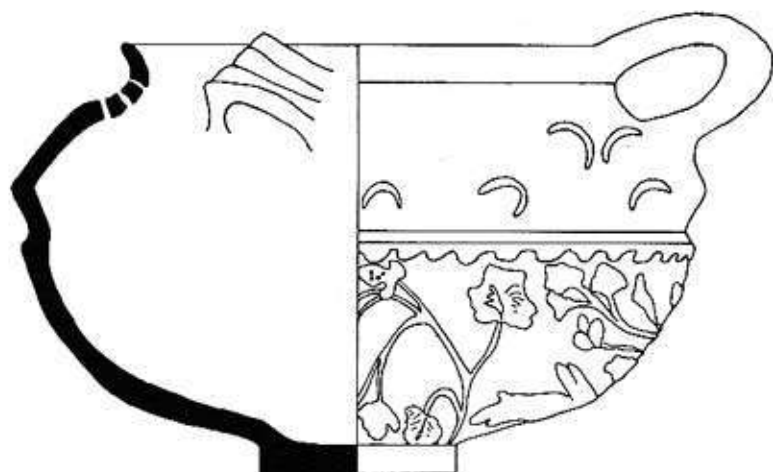
B. RADIONICA GLAZIRANE I SIGILATNE RELJEFNE KERAMIKE

BILJEŠKE — NOTES

1. Istraživanja su financirana sredstvima SIZ-a VII preko Odjela za arheologiju bivšeg Centra a sadašnjeg Instituta za povijesne znanosti u Zagrebu.
2. Na postojanje ovih tumula pažnju je prvi svratio ing. R. Brdek iz Velike Gorice na čemu mu, kao i na pomoći pri samim iskopavanjima, ovom prigodom srdačno zahvaljujemo. Posebnu zahvalnost dugujemo ing. M. Bauerfreundu, upravitelju Šumarije u Velikoj Gorici, na svesrdnoj pomoći tokom iskopavanja i na dragocjenim informacijama.

Kao što je gore napomenuto, Nagy (1945) je u svom članku o »luksuznoj glaziranoj vazi iz Bude« obradio problem olovno glaziranih posuda iz Panonije. Povod je bio nalaz posude kraj Albertfalve (sl. 13) koja je nadena prilikom oranja, zajedno s posudom iz Pakatove radionice. Oblik posude, kao i glazura, navela ga je da ju poveže sa posudom nadenom u Batini (sl. 14), a koja se čuva u muzeju u Budimpešti. Obje zdjele su zanimljivog, u zapadnim sigilatnim radionicama nepoznatog oblika: tri drške (od kojih je jedna postavljena horizontalno) i rupice za izljev po-

Sl. 13. Zelenoglazirana posuda iz Albertfalve / prema Nagy
1945: 1–4 kep./ M 1 : 2
Green-glazed vessel from Albertfalva / after Nagy
1945: 1–4 kep./ Scale 1 : 2

kazuju da su služile za držanje tekućine, a Nagy im je našao i odgovarajući poklopac (Nagy: sl. 6). Za paralelu dekoraciji na zdjeli iz Albertfalve, Nagy navodi radionicu Pacatusa i to njegovu podružnicu u Mursi i pretpostavlja da su obje radionice istovremene (289).

Za posudu iz Batine Nagy pretpostavlja radionicu koja je radila glaziranu keramiku, a budući da su dekorativni elementi identični onima na sigilatnim fragmentima nadenim u Sisku i Daruvaru, zaključuje da se radi o lokalnim, južnapanonskim radionicama, koje datira od kraja prvog do kraja drugog stoljeća (293).

Nagya kao izvor za ranu panonsku glaziranu keramiku preuzimaju K. Poczy — koja zdjelu iz Batine smješta u radionicu »Siscia« (1972: Abb. 3), E. Thomas (1964: 321), O. Brukner (1981: 34), a E. Bonis (1980: 361) uz zdjelu iz Batine navodi da se radi o »...istočnapanonskoj produkciji od početka drugog stoljeća, koja oponaša galske«.

Ovim zdjelama danas možemo pridružiti i zdjelu iz Turopoljskog luga, kao i krater na nozi naden nedavno u Gorsiumu. Iako je crtež napravljen prema fotografiji (sl. 15), prema opisu i vidljivim dijelovima nema sumnje da se radi o posudi iz iste grupe keramike. Krater je zelenoglaziran, u gornjem dijelu su polumjesečaste ljuske (kakve krase i posude iz Albertfalve i Batine), u donjem red dvostrukih listića i ukrasa u obliku zavijenog slova V, ispod kojeg trče zec, jarac, pas i jelen (Banki 1985: 146; sl. 496).

Iako se prema fotografiji dekorativni detalji ne mogu analizirati, ovaj nalaz je značajan jer je naden u podrumu neke reprezentativne zgrade uništene u markomanskim ratovima, zajedno sa cijelim nizom luksuznih predmeta (AlbaRegia XXII:110); u istom sloju naden je i as Antonija Pija, datiran g. 153—154.

Oblici

Četiri kompletno sačuvane reljefne glazirane posude sa četiri različita lokaliteta (Turopoljski lug, Albertfalva, Batina, Gorsium) potječu najvjerojatnije iz jedne radionice. Raznolikost se naročito iskazuje u oblicima od kojih su do danas poznati slijedeći:

1. modificirani Drag 37
2. posuda s tri drške i izljevom
3. krater na nozi.

Faktura

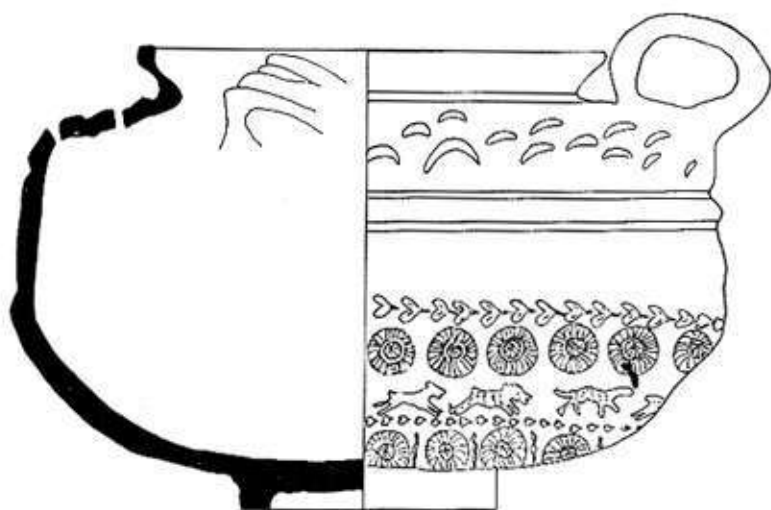
Prema opisima navedenim u literaturi, čini se da su sve četiri posude imale fakturu identičnu fakturi zdjele iz Turopoljskog luga, tj. sivu, vrlo tvrdo pečenu glinu s mikroskopski malim primjesama kvarca, te tamnozeleno olovnu glazuru.

Dekoracija

Dekoracija zdjele iz Turopoljskog luga detaljno je opisana naprijed. Zahvaljujući velikom broju figurálnih, floralnih i dekorativnih detalja na njoj, možemo i sve ostale spomenute posude svrstati u jednu radionicu odnosno isti radionički krug, jer svaka od njih ima barem jedan, a uglavnom i više elemenata koji se javljaju i na posudi iz Turopoljskog luga.

Sličnosti s dekoracijom iz Albertfalve su očite: upotrebljeni su isti pečati za detalje vinove loze, a isti je i stil (T. XXII, 1a i b).

Za krater iz Gorsiuma možemo tek naslutiti da je niz listića u gornjem dijelu isti kao i onaj na T. XVII s turopoljske zdjele, a izbor životinja kao i njihova orijentacija na lijevo također bi govorio u prilog istim pečatima.

Sl. 14. Glazirana posuda iz Batine / prema Nagy 1945:4, 8, 9
 kep./ M 1 : 2
 Glazed vessel from Batina / after Nagy 1945:4, 8, 9
 kep./ Scale 1 : 2

Usporedba sa zdjelom iz Batine dovodi nas do jedne druge grupe keramike, od koje je fragment iz Siska objavio već Nagy (1945: sl. 10). Radi se o keramici slijedećih odlika:

GLINA je sivožute boje, srednje tvrdoće, vrlo fine teksture; pod mikroskopom su vidljive sitne primjese uglastih čestica kvarca jednake veličine; vjerojatno svojstvene glini su čestice muskovita.

PREVLAKA je crvene boje, uglavnom se ljušti i otpada.

Na sl. 16 su prikazana četiri fragmenta koja imaju navedenu fakturu (osim br. 3 iz Vinkovaca koji je prenesen prema Brukner 1981: 40/5 gdje nije naveden detaljan opis fakture, ali je jasno da se radi o sigilati, tj. o žutonarančastoj glini i crvenoj prevlaci). Potječu iz Siska (1 i 2), Vinkovaca (3) i Novih Banovaca (4).

Sl. 15 Zelenoglazirani krater iz Gorsiuma / prema Banki 1975: Abb. 496/
Green-glazed krater form Gorsium / after Banki 1975: Abb. 496/

O prvobitnim oblicima ovih fragmenata možemo zaključiti samo na temelju fragmenta 1 iz Siska, koji je dio male zdjele Drag 37.

Prema dekorativnim elementima mogu se svrstati u istu radionicu/radionički krug kao i glazirane posude.

Na sl. 17 prikazani su zajednički pečati pojedinih komada. Dakle, zdjela iz Turopoljskog luga ustvari objedinjava sve posude odnosno fragmente u jednu radionicu ili radionički krug.

Tako je sličnost fragmenta iz Siska sa geometrijskim i vegetabilnim motivima zdjele iz Batine uočio i Nagy (1945: 293, sl. 10). Zajedničke su im velike dvostruke rozete, valovite vertikalne trake i dvostruke koštice grožđa. Ove posljednje nalazimo i na posudi iz Turopoljskog luga i na fragmentu iz Vinkovaca.

Na fragmentu 2 iz Siska nalazi se red malih rozeta (identične na fragmentu iz Vinkovaca, Novih Banovaca i Batine), red dvostrukih ovalnih listića istih kao i na fragmentu 1 iz Siska. Ovi odgovaraju rubnom vijencu na turopoljskoj zdjeli, iako su na njoj listići manji. Slijedi red spiralnih ukrasa poput turopoljskih, a ispod se naziru ostaci dviju životinja za koje ne postoje paralele na ostalom materijalu.

Vepar na fragmentu iz Novih Banovaca (4) identičan je vepu iz Turopoljskog luga, a manju rozetu nalazimo i na fragmentima iz Vinkovaca, Batine i Siska (2). Međutim, niz četverostrukih V ukrasa bliži je repertoaru jednog drugog panonsko/mezijskog radioničkog kruga, tzv. radionice »Margum« ili »Siscia«. No, na primjercima ove radionice V — element je manji i slabije izražen.

Sudeći po navedenom, ova radionica proizvodila je dvije vrste keramike, a upotrebljavala je i dva ukrasna stila.

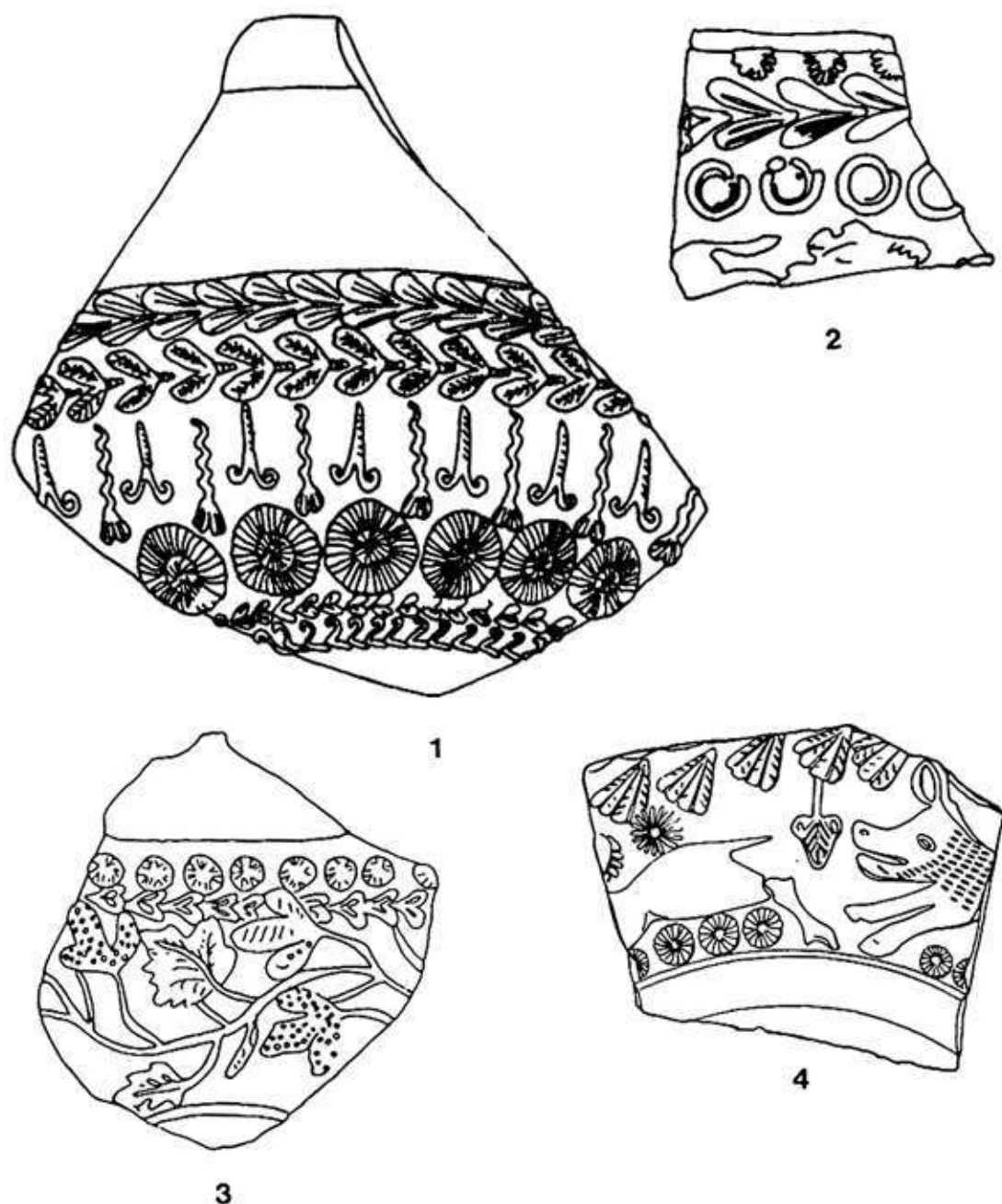
Glazirani produkti se razlikuju po drukčijoj vrsti gline od neglaziranih — razlika nije samo u boji (glazirana — siva, ona s prevlakom — sivožuta), već i u samoj sirovini. Glina koja je glazirana uopće ne sadrži muskovita, a čestice kvarca su vjerojatno iz sastava same gline, dočim je u onoj s prevlakom prisutan muskovit, a kvarc je najvjerojatnije namjerno dodavan. Naslućuju se i dva stila, zabilježena na obje vrste keramike. Prvi preferira vegetabilne, životinjske i ljudske (samo na zdjeli iz Turopoljskog luga) likove, a nalazimo ga na posudama iz Turopoljskog luga, Gorsiuma, Albertfalve i Vinkovaca. Drugi stil obilježavaju ukrasni elementi, iako upotrebljava i figuralne, a vidimo ga na posudama iz Batine, Siska i Novih Banovaca (?).

Zasad u repertoaru ovog radioničkog kruga možemo nabrojati oko 55 različitih pečata/punci od čega 6 ljudskih figura i 24 životinjske (životinjske figure na posudama iz Turopoljskog luga i Batine sasvim su različite, čak su i različito orijentirane).

4. ZAKLJUČAK

Nema sumnje da je glazirana roba predstavnik jedne rijetke i luksuzne produkcije i najvjerojatnije je svaka posuda bila unikat, a ne treba isključiti niti mogućnost da su glazirane posude radene po posebnim narudžbama. Tako je zdjela iz Turopoljskog luga svakako prvi primjerak iz sasvim novog kalupa, a prilično nestabilno dno i vrlo velike dimenzije ukazuju da nije bila namijenjena svakodnevnoj upotrebi. Njen pronalazak u tumulu ne začuđuje: stanovnici Panonije koji su ukopavali mrtve pod tumulima nerijetko su za nadgrobni ritual upotrebljavali reljefno ukrašene zdjele, koji puta zapadnu sigilatu, npr. tumul u Miklavžu sa južnogalskim Drag 37 (Pahič 1969; u Goli — Kolar Sušanjanj 1971), a u tumulima Meszöszilasa koji su određeni kao tumuli autohtonih panonskih plemena keltskog karaktera, lokalne imitacije odnosno sigilatu iz kruga radionice Margum/Siscia (Kiss 1957: 52—53).

Posebnu namjenu je očito imao i krater iz Gorsiuma, naden sa nizom drugih luksuznih predmeta.

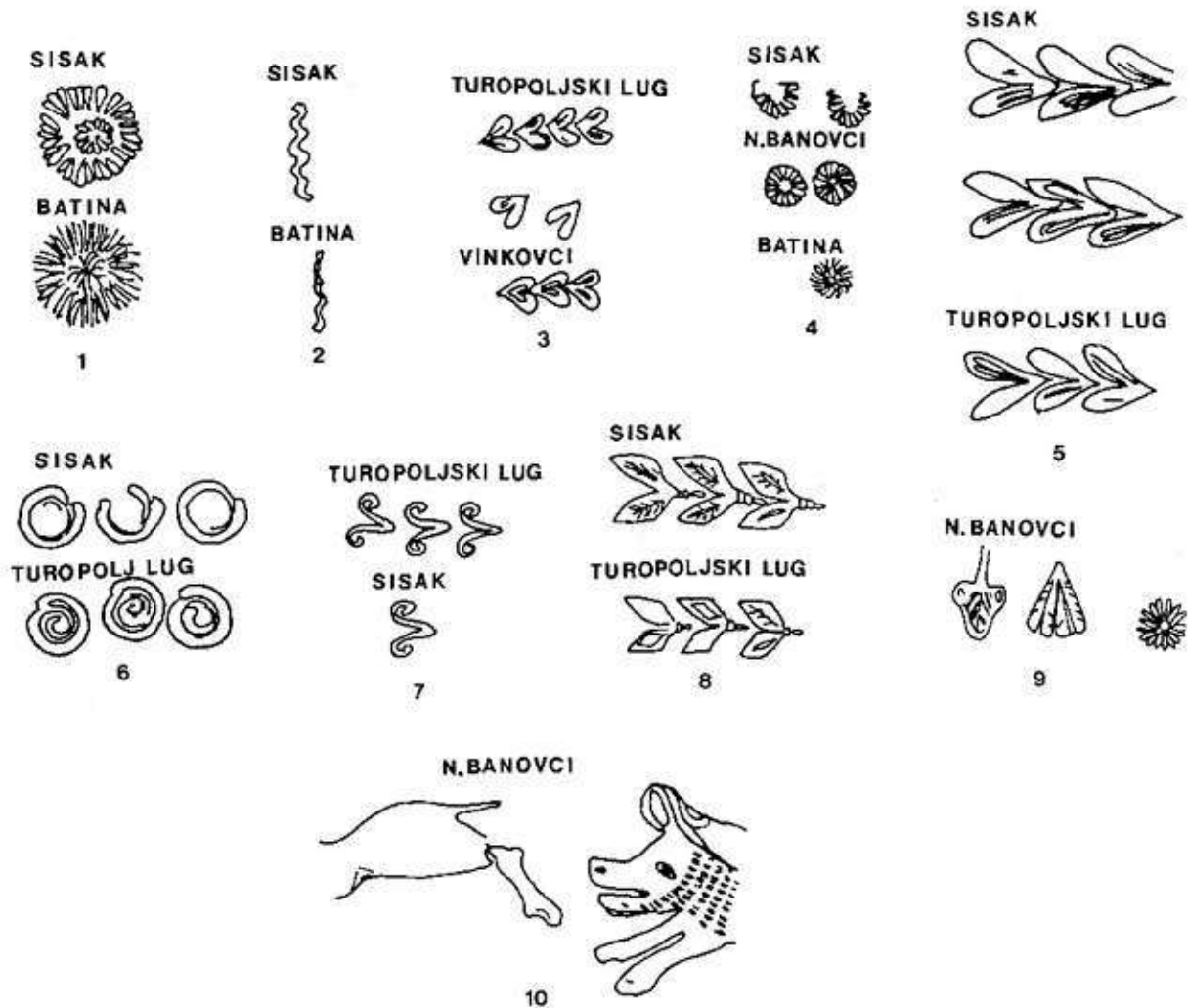
Sl. 16 Fragmenti sigilatne fature: Sisak /1–2/, Vinkovci /3/, Novi Banovci /4/. M 1 : 1
Fragments of samian fabric: Scale 1 : 1

Za razliku od glazirane, druga, sigilatna produkcija ove radionice najvjerojatnije je bila uobičajena roba, izrađivana svakodnevno. Općenito je poznato da za glaziranu keramiku nisu postojale posebne radionice, već da je ona rađena usporedno sa drugim vrstama keramike. Tako su npr. maloazijske radionice glazirale samo određene, rijetke oblike, uglavnom za piće (Hochuli Gysel 1977: 21). Iz ove perspektive ne začuđuje ni izbor neobičnih oblika panonskih glaziranih posuda.

Nejasan ostaje odnos ove reljefne robe i ostalih vrsta glazirane keramike iz Panonije. Nagy smatra da postoji izravna veza sa glaziranim, reljefno ukrašenim drškama patera (1945: 297), koje ipak pokazuju jedan drugi stil: glazirane drške po stilu odgovaraju glaziranoj posudi iz jedne druge radionice, koja je

nađena u nekropoli u Solymaru (Kocztur 1976), a ne-glazirani komad sa sličnim ukrasom potječe iz Nevidunuma (Petru i Petru 1978: T. LIV, 11). Nejasna je i veza sa kasnijim, relativno čestim radionicama koje proizvode glazirane vrčeve, tarionike i slično, u trećem i četvrtom stoljeću. Također su zanimljivi i glazirani lonci sa polumjesečastim ukrasima iz Sirmija (Brukner 1981: T. 108, 35, 36). U svakom slučaju, sama tehnika tj. glaziranje ili izvedba u kalupima, ne mora biti i garancija da se radi o jednom centru proizvodnje dugog trajanja i određenog kontinuiteta. Ovdje opisana radionica upotrebljavala je različite gline i različite tehnike izrade.

Za dataciju opisane radionice važne su stilske odlike reljefne robe. Tako se, na osnovu sličnosti sa južno i srednjegalskim radionicama, vrijeme nastan-

Sl. 17 Zajednički pečati na glaziranoj i sigilatnoj robi. M 1:1.
Same ornamental stamps on glazed and samian ware. Scale 1:1

ka može smjestiti oko druge trećine drugog stoljeća, svakako prije početka ekspanzije radionica u Rhein-zabernu. Stilski je također važna i povezanost sa dvije geografski bliže radionice: onom Pacatusa iz Aquincuma i tzv. radionicom »Margum« odnosno »Siscia«. Međutim, obje ove radionice kako po kvaliteti izrade reljefa tako i po umješnosti, daleko zaostaju za ovdje opisanim radioničkim krugom. Ne čini se pretjeranim zaključiti da su i Pacatus i »Margum« odn. »Siscia« — majstori bili pod utjecajem majstora glaziranih posuda.

Okolnosti nalaza su poznate samo za dvije posude: onu iz Gorsiuma, koju se može datirati oko polovice drugog stoljeća, i onu iz Turopoljskog luga, koja također potvrđuje gornju dataciju, ili je nešto ranija.

Teže je odrediti mjesto radionice. Nagy smatra da je to bilo negdje između Save i Drave, dakle u južnoj Panoniji (1945: 293). Keramičke peći nađene su na dva lokaliteta s kojih potječu posude/fragmenti:

u Gorsiumu, gdje se proizvodila i reljefna roba, no daleko inferiornija ovdje opisanoj grupi (Banki 1975) i u Vinkovcima (Hoffiller 1919). Za Gorsium, međutim, svakako treba imati na umu i cijeli niz zelenoglaziranih fragmenata raznih oblika zdjela, lampica, tintarnica i jednu zanimljivu bocu-bure, koji se pronalaze u većem broju prilikom iskopavanja (Banki 1985: T. XXXVII–XXXVIII i u ostalim izvještajima o iskopavanjima), kao i radionicu iz obližnje vile u Tacu, koja je u trećem stoljeću proizvodila i glaziranu robu (Thomas 1964: 321).

S druge strane najveći broj poznatih primjeraka potječe iz Siska, odnosno njegove najuže okolice (Turopoljski lug). Također su i izvori olova, potrebnog za glazuru bili blizu Siska — no ovo ne mora biti nikakav argument u prilog Sisku kao mogućoj radionici, jer je olovni prah mogao biti prodavan posvuda.

Pitanje ubikacije ove zanimljive radionice ostaje otvoreno do iscrpne objave materijala iz Vinkovaca, Osijeka i sa drugih panonskih lokaliteta.

LITERATURA

- Amand M. 1965 Les tumulus d'époque romaine dans le Norique et en Pannonie, *Latomus* XXIV, 614–628.
- Banki Z. 1975 T. S. Werkstatt in Gorsium, *AVes* XXVI, 138–147.
- Banki Z. 1985 Forschungen in Gorsium im Jahre 1981/82, *Alba Regia* XXII, 109–160.
- Böhme A. 1974 Schmuck der römischen Frau, Kleine Schriften zur Kenntnis der römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschlands 11, Stuttgart.
- Bojović D. 1985 Rimska sitna bronzana plastika u Muzeju grada Beograda, *Godišnjak grada Beograda* XXXII, Beograd, 19–48.
- Bonis E. 1980 Pottery, u: *The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest, 361.
- Brukner O. 1981 Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donja Panonija, Beograd.
- Brunšmid J. 1913–14 Antikni bronzani figuralni predmeti u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, *VHAD* n.s.v. XIII, Zagreb, 207–268.
- Demo Ž. 1982 Rezultati arheoloških iskopavanja ranocarške nekropole u Kunovec Bregu kraj Koprivnice, *Podravski zbornik*, Koprivnica, 279–328.
- Drenje 1987 Drenje — Rezultati istraživanja 1980–1985, Brdovec (autori Ž. Škoberne, R. Košević, R. Makjanić).
- Fellmann R. 1956 Die Grabungen im Legionslager Vindonissa im Jahre 1953–1955, *Jahresber. GPV* 1955–56, 5–34.
- Gabler D. 1976 Der Einfluss der südgallischen Sigillaten auf die pannonischen Töpfereien, *AVes* 26, 148–157.
- Garbsch J. 1965 Die Norisch-Pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert, *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 11, München.
- Garbsch J. 1978 *Römische Paraderüstungen — Katalog*, München.
- Gaspar D. 1986 Römische Kästchen aus Pannonien, *Antaeus — Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 15, Budapest.
- Gregl Z. 1981 Urne s cilindričnim vratom šireg zagrebačkog područja, *VAMZ* 3. ser. sv. XIV, 57 i d.
- Grünwald M. 1979 Die Gefäßkeramik des Legionslager von Carnuntum, *RLO* XXIX, Wien.
- Henkel F. 1913 Römischen Fingerringe der Rheinlande und der benachbarten Gebiete, Berlin.
- Hochuli Gysel A. 1977 Kleinasiatische glasierte Reliefkeramik (50 v. Chr. bis 50 n. Chr.) und ihre oberitalische Nachahmungen, *ABe* VII.
- Hoffiller V. 1919 Spomenici rimskoga lončarskoga obrta u Vinkovcima, *VHAD* n.s.v. XIV, 1915–1919, 186–195.
- Jevremov B. 1978 Ptuj, antički Poetovium, *AP* 20, 59–66.
- Jovanović A. 1984 Rimske nekropole na teritoriji Jugoslavije, Univerzitet u Beogradu — Filozofski fakultet — Centar za arheološka istraživanja, Beograd.
- Keller E. 1980 Die Römische Vorgängersiedlung von Tittmoning, *Ldkr. Traunstein, Iber Bayer Bdkmpfe* 21, 94–100.
- Kiss K. 1938 Die chronologische Reihenfolge der Fabrikate des Töpfers Pacatus von Aquincum, *Laurae Aquincenses Festschrift Kuszinsky* I, 212–228.
- Kiss K. 1957 Die kaiserzeitlichen Hügelgräber von Mezöszilas, *AErt* 84, 40–53.
- Knorr R. 1912 Die südgallische Terra-Sigillata-Gefäße von Rottwell, Stuttgart.
- Kocztur E.V. 1976 Un goblet glasure a decor applique livre par necropole romaine de Solymar, *AErt* 103, 98–101.
- Kolar Sušan S. 1971 Gola, Koprivnica — rimskodobni grobni humci, *AP* 13, 40–42.
- Kolar S. 1976 Arheološki lokaliteti u općini Koprivnica, *Podravski zbornik*.
- Kolšek V. 1977 Vzhodni del antične nekropole v Sempetru, *Katalogi in monografije* 14, Ljubljana.
- Miki Curk I. 1987 Rimska lončena posoda na Slovenskem, *Razprave Filozofske fakultete*, Ljubljana.
- Mnzova Lj. 1965 Držki i aplikaciji na kasetki ot rimskata epoha v Arheološki muzej v Sofija, *Archeologija-Sof* I/6, 38–43.
- Moczy A. 1959 Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest.
- Nagy L. 1945 Zöldzománcos római dísztal Budáról (Le vase de luxe a glasure verte de Buda), *BpR* XIV, 285–301.
- Nedved B. 1981 Nakit rimskog razdoblja, u: *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas — katalog*, Zadar.
- Oswald F. 1936–37 Index of Figure Types on Terra Sigillata («Samian Ware»), Supplement to the *Annals of Archaeology and Anthropology* 23–24, Liverpool.
- Pahič S. 1965 Antične gomile v Slovenskih Goricah, *ČZN* n.v.1, 10, Maribor.
- Pahič S. 1969 Antična gomila z grobnicom v Miklavžu pri Mariboru, *AVes* XX, Ljubljana, 10–63.
- Pahič S. 1972 Nov seznam noriško-panonskih gomila, *Razprave SAZU* VII, 2, Ljubljana.
- Petru S. 1972 Emonske nekropole, *Katalogi in monografije* 7.
- Petru S. i Petru P. 1978 Neviodunum, *Katalogi in monografije* 15.
- Plesničar Lj. 1972 Severno emonsko grobišče, *Katalogi in monografije* 8.
- Plesničar Lj. i suradnici 1983 Starokršćanski center v Emoni, *Katalogi in monografije* 21.
- Poczy K. 1959 Der Einfluss der spätitalischen Sigillatanachahmungen als zeitbestimmende Faktoren im Wirtschaftsleben Pannoniens, I problemi della ceramica romana di Ravenna, della Valle padana e dell'alto Adriatico, *Atti del convegno internazionale Ravenna, Bologna*.
- Radnoti A. 1938 Die römischen Bronzegefäße von Pannonien, *DissPann* II, 6.
- Raunig B. 1979–80 Dva kasnoantička groba iz okolice Đakova, *VAMZ* 3, XII–XIII, 151–167.
- Regensburg 1979 Regensburg zur Römerzeit, Regensburg (autori K. Dietz, U. Osterhaus, S. Ricckhof Pauli, K. Spindler).
- Saalburg 1911 Kastell Saalburg, *SaalBj* II.
- Sivec I. 1983 Kovinski in koščeni predmeti, u: Plesničar 1983, 60–61.
- Sokol V. 1981 Najnovija arheološka istraživanja u Prigorju, *Izdanja HAD* 6, Zagreb, 169–184.
- Šarić I. 1979 Antičko nalazište u Novačkoj, *Podravski zbornik* 26, 139–153.
- Thomas E. B. 1964 Römische Villen in Pannonien, Budapest.
- Tomičić Ž. 1982 Arheološko istraživanje antičke nekropole kod sela Trnovčaka u Medimurju, *Muzejski vjesnik* 5, Varaždin, 41–47.
- Ulbert G. 1969 Das frühromische Kastell Rheingonheim, *LF* 9.
- Urban O. 1984 Das Gräberfeld von Kapfenstein (Steyermark) und die römischen Hügelgräber in Oesterreich, *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 35.

KRATICE PREMA:

ACTA PRAEHISTORICA ET ARHAEOLOGICA 9/10, 1978–79, 271–383.

KATALOG

35. Materijal: Metal 1 : 1; Keramika 1 : 2; detalji ukrasa na keramici 1 : 1)

- Masivna kružna pločica, sa naličja zdjeljasto udubljena, jako zadebljanih okomitih rubova. Nisu sačuvani elementi za fiksiranje, na stražnjoj strani okomitog ruba, na gornjem dijelu pločice, nalazi se samo žlijebasto uleknuće širine 1 cm. Na kružnoj plohi izdiže se u visokom reljefu, sada deformirana ženska maska uokolo razuđene kose sa šiljato uobličeni vrhom frizure. Na ovalnom licu bez naznačene brade, ističu se naglašena usta. Jače oštećena, pod naslagom zelene patine. Bronca. Pr. 53 mm. Tumul V, B./T. I, 1/
2. Masivna ručka sa trostrukom prstenastom profilacijom na sredini. Jako oštećena, deformirana, raspucana i iznutra mjestimično šuplja, pod slojem zelene patine. Neizvjesne izvorne veličine, pošto su završeci na oba kraja odlomljeni, na desnom kraku zaostao je kapljasti komadić metala. Bronca. Dulj. 92 mm. Tumul V, B./T. I, 2/
3. Ručka obostrano naglašenog središnjeg uzdužnog brida, odlomljenog lijevog kraka i završetka desnog kraka, koji se zadržao na kuki za fiksiranje, a ima nepravilnu kuglastu formu. Krakovi kuke nisu sačuvani u čitavoj duljini. Oštećeni bridovi. Bronca. Dulj. ručke 69 mm / kuke 29 mm. Tumul V, B./T. I, 3/
4. Ručka za sačuvanim završetkom lijevog kraka koji ima kruškoliku formu i dvostruku glatku profilaciju i sa obostrano naglašenim uzdužnim bridom. Jako iskrivljena, napukla i oštećena, nedostaje završetak desnog kraka. Bronca. Dulj. 70 mm. Tumul V, B./T. I, 4/
5. Kuka za pričvršćivanje od deblje prečke, odlomljenih završetaka na svijenim krajevima. Bronca. Dulj. 40 mm. Tumul V, B./T. I, 5/
6. Kuka za pričvršćivanje od debljeg lima, u donjem dijelu pokrivena nakupinom željezne rde. Oštećen kraj jednog od svijenih krakova. Bronca. Dulj. 32 mm. Tumul V, B./T. I, 6/
- 7.-12. Glave ukrasnih čavala polukuglaste forme, izvučenog donjeg ruba i izduženog suženog gornjeg dijela sa dugmastim profiliranim završetkom. Prvi, napuknuti primjerak u cijelosti je sačuvan, ostala četiri jako su oštećena, korodirana i deformirana. Za par završnih dugmastih elemenata br. 8, nesigurno je da li pripadaju nekima od ovih glava čavala. Svih pet čavala br. 7, 9–12 u masivnim punim glavama sačuvalo je ostatke željeznog trna kvadratnog presjeka, čiju duljinu nije moguće ustanoviti. Bronca. Dulj. 33, 15, 14, 24, 19, 34 i 26 mm. Tumul V, B./T. II, 7–12/.
13. Par predmeta dugoljastog oblika, ojačanog donjeg ruba i sa unutrašnjom šupljinom. Na vrhu drugog primjerka zamjetljiv je začetak nekog odlomljenog nastavka. Predstavljaju najbolje sačuvane komade unutar metalnih nalaza, sa potpuno glatkom kod prvog i malo hrapavom površinom kod drugog primjerka te sa crvenkastim odsjajem metala ispod zelene patine. U unutrašnjim šupljinama nisu primjetljivi ostaci nikakvog drugog materijala. Bronca. Dulj. 21. i 19 mm. Tumul V, B./T. II, 13/
14. Kružna pločica sa pravilnim unutrašnjim otvorom, naglašenog unutrašnjeg ruba ukrašenog urezima i oblog povišenog unutrašnjeg glatkog pojasa, sa dvostrukom brazdicom uokolo izvučenog vanjskog ruba. Napukla na više mjesta. Kost. Pr. 30 mm. Tumul V, B./T. II, 14/
15. Nepravilan kolut sa velikim unutrašnjim otvorom, polomljen u više komada od kojih jedan veći nedostaje. Kost. Pr. 22 mm. Tumul V, B./T. II, 15/
- 16.–17. Predmeti u vidu višestruko horizontalno raščlanjenih stupića sa pravilnim dubokim žlijevovima između glatkih prstenastih profilacija. Pokazuju tri različita promjera. Napuknuti su i nepotpuni. Kost. Dulj. 39, 28, 5 i 8 mm. Tumul V, B./T. II, 16–17/
18. Par predmeta oblog korpusa sa širokim ojačanim donjim rubom i prstenastim profilacijom iznad njega te sa unutrašnjom šupljinom u čitavoj duljini. Drugi primjerak je napuknut a obadva su na gornjem kraju polomljena i nepotpuna. Kost. Dulj. 18 i 17 mm. Tumul V, B./T. II, 18/
19. Dva predmeta dugoljastog korpusa sa žljebićem uokolo najšireg dijela te sa finim prstenastim profilacijama na oba kraja i kuglastim gornjim završnim elementom. Prvi primjerak polomljen je na donjem kraju i nepotpun, a od drugoga je sačuvan samo obli glatki korpus. Kost. Dulj. 25 i 12 mm. Tumul V, B./T. II, 19/
- 20.–22. Tri jednočlane fibule jako profiliranog tipa sa osam navoja u spirali. Krajnje su loše sačuvane, polomljene i nepotpune, a pod zelenom patinom metal izgleda sasvim nagrižen. Kod prvog primjerka nedostaje dio tetive i vanjskog lijevog navoja spirale te igla i noga fibule, kod drugog primjerka deformiranog luka također nedostaju igla i noga, a kod trećeg komada nedostaje dugmasti završni element noge, držač igle i igla. Bronca. Dulj. 36, 35 i 49 mm. Br. 20: Tumul II, C, br. 21,22: Tumul II, A./T. III, 20–22/
23. Dio većeg predmeta od deblje prečke sa dvostrukim prstenastim profilacijama na oba kraja oblog dijela te sa dugmastim završetkom na kraju. Polomljen. Bronca. Dulj. 51 mm. Tumul V, B./T. III, 23/
24. Fragment većeg predmeta sa dvostrukom profilacijom i suženim završetkom. Bronca. Dulj. 8 mm. Tumul V, B./T. III, 24/

25. Komad prečke napuknut u sredini, polomljen na oba kraja. Bronca. Dulj. 29 mm. Tumul V, B./T. III, 25/
26. Blago svijeni, na sredini stanjeni i napuknuti komadić bronce, polomljen na oba kraja. Dulj. 16 mm. Tumul V, B./T. III, 26/
27. Gotovo amorfan dio većeg predmeta sa začetkom nekog nastavka na jednom kraju. Kritičnog je stanja sačuvanosti, posvuda neravan i hrapav, nagriženost metala prouzročila je unutrašnje šupljine. Bronca. Dulj. 22 mm. Tumul V, B./T. III, 27/
28. Dva komada svijene i na jednom kraju sužene šipke. Jako su oštećena, odlomljena na oba kraja i nepotpuno sačuvana. Bronca. Dulj. 22 i 15 mm. Tumul V, B./T. III, 28/
- 29.–30. Dva komada deblje prečke različitog promjera, drugi napukao na sredini. Na donjem i gornjem kraju obadva pokazuju tragove loma. Bronca. Dulj. 36 i 35 mm. Tumul V, B./T. III, 29, 30/
31. Jako deformiran predmet sa kružnim i kuglastim izbočinama na širokom bezobličnom dijelu te sa užim spuštenim nastavkom blago profiliranog lica i izbrazdane prednje bočne strane. Bronca. Dulj. 50 mm. Tumul V, B./T. III, 31/
32. Ključ pačetvorinastog korpusa sa većim kružnim otvorom polomljenog ruba. Donji uži dio sa rubnim zakošenim plohamama i horizontalnim brazdicama na licu, prelazi u lijevo usmjereni nastavak sa dva zupca koja su dubokim užljubljenjima podijeljena u četiri trokutna segmenta. Bronca. Dulj. 44 mm. Tumul V, B./T. IV, 32/
33. Ključ trapezastog korpusa sa oblim gornjim dijelom u kojem se nalazi otvor. Na lijevo usmjerenom dijelu koji ulazi u bravu, nalaze se tri zupca. Gotovo u cijelosti pokriven je debelim naslagama rde. Željezo. Dulj. 46 mm. Tumul V, B./T. IV, 33/
34. Veliki ključ /?/ u potpunosti pokriven debelim slojem rde. Nikakve detalje nije moguće razaznati. Željezo. Dim. 103 × 56 mm. Tumul V, B./T. IV, 34/
- 35.–36. Dvije šarke sa punom unutrašnjom osovinom i sa tri članka dužih krakova za fiksiranje. Kod prve su djelomično sačuvani kraci desnog članka, a kod druge masivnije, kraci srednjeg članka. Obje su jako korodirane i nepotpune. Željezo. Dim. 21 × 18 i 34 × 25 mm. Tumul V, B./T. IV, 35, 36/
37. Dio većeg predmeta sastavljen od dvije pačetvorinaste nepravilne pločice i trostruko prstenasto oblikovanog članka kojeg je dio i unutrašnja pločica. U cijevastom otvoru vanjske pločice i članka, koji je na desnom kraju polomljen, nalazi se žičana osovina. Željezo. Dim. 19 × 14 mm. Tumul V, B./T. IV, 37/
38. Dio brave oblikovan od pločastog i dijela podignutih uzdužnih bočnih rubova sa dva nepravilna četvrtasta otvora. Korodiran, na lijevoj strani polomljen. Željezo. Dulj. 33 mm. Tumul V, B./T. IV, 38/
39. Dio većeg predmeta, pločasto oblikovan sa blagim četvrtastim uleknucem na jednoj strani. Na lijevom kraju pločica se račva u dva okomita kraka između kojih je, sudeći prema kružnim otiscima sa unutrašnje strane, stajao cijevasti pomični dio kroz koji je prolazila osovina. Oštećen, nedostaje dio jednog od krakova. Željezo. Dim. 27 × 16 mm. Tumul V, B./T. IV, 39/
40. Dio većeg predmeta sa lomovima na gornjem kraju i sa strane, pod slojem korozije. Željezo. Dulj. 42 mm. Tumul V, B./T. V, 40/
41. Dio većeg predmeta sa otvorom u gornjem kružnom dijelu i lomom na donjem kraju. Željezo. Dulj. 37 mm. Tumul V, B./T. V, 41/
42. Završni dio većeg predmeta sa približno kuglastim vrhom i nepravilnom profilacijom ispod njega. Željezo. Dulj. 17 mm. Tumul V, B./T. V, 42/
43. Na dva mjesta polomljeni predmet bikoničnog dugmastog gornjeg završetka sa dugim trnom koji se pri kraju sužava. Željezo. Dulj. 114 mm. Tumul V, B./T. V, 43/
44. Na više mjesta prelomljena prečka bez gornjeg završetka. Željezo. Dulj. 98 mm. Tumul V, B./T. V, 44/
- 45.–48. Četiri slična, u donjem dijelu lopatasto proširena predmeta sa tragovima loma na oba kraja. Željezo. Dulj. 29, 20, 24 i 25 mm. Tumul V, B./T. V, 45–47/
49. Nepravilni polukružno svijeni komadić tankog lima, polomljen i jako korodiran. Željezo. Dulj. 18 mm. Tumul V, B./T. V, 48/
50. Dvije limene pločice, od kojih je jedna blago polukružno svijena, spojene na krajevima. Probijene, ispucale i polomljene uzduž svih rubova. Bronca. Dim. 39 × 24 mm. Tumul V, B./T. V, 49/
51. Minijaturni čavličić oštećene kružne glavice, odlomljenog trna. Bronca. Pr. 5 mm. Tumul V, B./T. V, 50/
52. Čavao kružne plitko zaobljene glavice odlomljenog trna. Željezo. Dulj. 9 mm. Tumul V, B./T. V, 51/
- 53.–57. Trinaest čavličića konično-piramidalne glave i kratkog povijenog trna, koji je kod drugog, tre-

- čeg i petog primjerka nepotpuno sačuvan. Par čavlića br. 54 sada ima spojene glave, a od tri primjerka djelomično sačuvana u grumenu korozije, najbolje vidljivi oštećeni desni čavlić je bez trna. Željezo. Dulj. 11, 13, 14 i 15 mm. Tumul V, B./T. V, 52–56/
- 58.–61. Kutni i drugi dijelovi limenih pločica sa perforacijama za pričvršćivanje. Prva najtanja, sa sačuvanim trnom čavlića, sasvim je ravna, ostale tri blago su izvijene. Željezo. Dim. 24×16,28×24,35×32 i 30×21 mm. Tumul V, B./T. VI, 57–60/
- 62.–65. Pločasti limeni ulomci ravni, slabije ili jače izvijeni. Krajnje loše sačuvani i jako korodirani, kod debljih u presjeku su vidljiva dva sloja lima. Željezo. Dulj. 10–57 mm. Tumul V, B./T. VI, 61–64/
66. Komadić kutno svijenog lima odlomljenih rubova. Željezo. Dulj. 23 mm. Tumul V, B./T. VI, 65/
67. Komad debljeg lima odlomljenih rubova sa naslagom rđe na donjoj strani. Željezo. Dulj. 44 mm. Tumul V, B./T. VI, 66/
- 68.–71. Šest čavlića kružne zaobljene, sada folijasto tanke glave i tri trna sa sačuvanim djelićima glave. Kod para čavala br. 67 zaostali su i komadići jednako tankog lima, a od glava čavala br. 69 na grudicama zemlje zadržala se samo zelena patina dok je metal nestao. Trnovi su polomljeni a kod drugog od primjeraka br. 69 povijeni trn gotovo je u cijelosti sačuvan. Bronca. Pr. glave cca 11 mm. Dulj. trnova cca 4 mm. Tumul V, B./T. VII, 67–70/
- 72.–73. Tri čavla lukovičaste glave, dva jako korodirana. Kod primjerka br. 71 nedostaje veći dio trna a kod br. 72 samo vrh trna. Željezo. Dulj. 24, 30 i 54 mm. Tumul V, B./T. VII, 71, 72/
74. Čavao nepravilne plitko zaobljene kružne glave i kratkog trna. Oštećen. Željezo. Dulj. 20 mm. Tumul V, B./T. VII, 73/
75. Čavao nepravilne pločaste glave i dugog, debelog, iskrivljenog i polomljenog trna. Željezo. Dulj. 60 mm. Tumul V, B./T. VII, 74/
76. Nepravilna oštećena četvrtasta glava čavla sa malim dijelom trna. Željezo. Dim. 24×8 mm. Tumul V, B./T. VII, 75/
77. Čavao nepravilne pločaste glave sa dijelom debelog trna. Željezo. Dulj. 24 mm. Tumul V, B./T. VII, 76/
- 78.–80. Fragmenti debljih i tanjih trnova čavala, izgrizenih korozijom. Željezo. Dulj. 46–12 mm. Tumul V, B./T. VII, 77–79/
81. Dva čavla četvrtaste pločaste glave sa djelomično sačuvanim trnovima različite debljine. Željezo. Dulj. 48 i 46 mm. Tumul V, B./T. VIII, 80/
- 82.–134. Veliki čavli nepravilnih glava i dijelovi trnova razne debljine, oštećeni, napukli i jako korodirani. Neki su pokriveni debljim naslagama korozije, a primjerak br. 100 prevučen je tvrdom zapečenom glinom, pomiješanom sa pepelom. Presjek trnova je četvrtast. Željezo. Dulj. 147–12 mm. Br. 81–97: Tumul V, B, br. 98: Tumul I, br. 99: Tumul III, A, br. 100: Tumul III, B./T. VIII, 81–87, T. IX, T. X, 98–100/
135. Dio sječiva noža polomljen u dva komada. Lijevom manjem dijelu nedostaje gornji rubni dio. Željezo. Dulj. 114 mm. Tumul II, B./T. X, 101/
136. Polomljeni i iskrivljeni nož pokriven korozijom stopljenom sa zapečenom glinom i pepelom. Sužena drška i sječivo rađeni su od istog komada metala. Željezo. Dulj. 159 mm. Tumul III, A/T. X, 102/
137. Dio ruba lonca, ukrašen nizom udubljenja. GLINA: žarko narančasta, srednje tvrda, veće primjese. Pr. ruba: 23,6 cm. Tumul IV/T. XI, 137/
138. Fragment vrata i stijenke »urne sa cilindričnim vratom«. GLINA: od blijedožute do narančaste boje, vrlo kompaktna, vez većih nečistoća. Pr. ruba: 14,4 cm. Tumul II./T. XI, 138/
139. Fragment vrata »urne sa cilindričnim vratom«, vrlo loše sačuvan. Pr. ruba: 18 cm. Tumul I./T. XI, 139/
140. Fragment vrata »urne sa cilindričnim vratom«. GLINA: svjetlo narančasta, primjese pijeska. Pr. ruba: 14,4 cm. Tumul I./T. XI, 140/
141. Fragment dna i stijenke lonca /?/. GLINA: narančasto-siva, jako oštećena sekundarnim gorenjem. Pr. dna: 9 cm. Tumul II./T. XI, 141/
142. Dno i dio stijenke lonca /?/. GLINA: kao prethodni primjerak. Pr. dna: 6,6 cm. Tumul II./T. XII, 142/
143. Dno lonca debelih stijenki, vrlo loše sačuvano, oštećeno u sekundarnom gorenju. Pr. dna: 10,4 cm. Tumul II./T. XII, 143/
144. Dio ruba, stijenke i dna lonca. GLINA: višebojna, od sive do žute, mnoštvo primjesa kvarcita i pijeska. Pr. ruba: 20,8 cm/dna: 15,6 cm. Tumul II./T. XII, 144/
145. Dno lonca. GLINA: tamno narančasta, mnoštvo primjesa različite veličine /i do 1,5 mm/. Površina hrapava, trusi se. Pr. dna: 13,6 cm. Tumul II./T. XII, 145/
146. Dno i veći dio stijenke lonca, fature kao kod prethodnog primjerka. Pr. noge: 10,2 cm. Tumul IV./T. XII, 146/

147. Tanjur. GLINA: jako oštećena gorenjem, od žarko crvene do sive boje, mnoštvo primjesa. Pr. ruba: 15,6 cm /dna: 14,6 cm, visina: 3,6 cm. Tumul IV./T. XIII, 147/
148. Fragment stijenke tanjura. GLINA: kao kod prethodnog komada, na površini tragovi crvenog premaza. Pr. ruba: 18,2 cm/dna: 13,6 cm, visina: 4,5 cm. Tumul III./T. XIII, 148/
149. Tanjur. GLINA: žuto narančasta, tamnocrveni premaz djelomično sačuvan. Pr. ruba: 18,6 cm/dna: 16,6 cm, visina: 3,6 cm. Tumul V./T. XIII, 149/
150. Tanjur jako uništen sekundarnim gorenjem. U dnu urezano MAT. Pr. ruba: 19 cm/dna: 16,6 cm, visina: 4 cm. Tumul V./T. XIII, 150/
151. Tanjur kao prethodni. U dnu urezano. AT. Pr. ruba: 20 cm/dna: 17,2 cm, visina: 4,2 cm. Tumul V./T. XIII, 151/
152. Tanjur. GLINA: višebojna, od žute do sive boje radi sekundarnog gorenja. Ostaci crvenog premaza. Pr. ruba: 25 cm/dna: 22 cm, visina: 5,8 cm. Tumul V./T. XIII, 152/
- 153 a-b. Fragment ruba i drška vrča. GLINA: dvobojan presjek, jezgra boje cimeta, vanjski rubovi sivi, slojevita, vrlo sitne primjese. Površina: sive do crne boje. Pr. ruba: 11,4 cm. Tumul V./T. XIV, 153 a-b/
154. Drška vrča. GLINA: narančasta. Tumul III./T. XIV, 154/
155. Dno lonca ili vrča. GLINA: narančasta. Tumul III./T. XIV, 155/
156. Dno i noga manje posude. GLINA: narančasta, jako loše sačuvana. Pr. noge: 5,6 cm. Tumul I./T. XIV, 156/
157. Dno i noga manje posude. Jako oštećena sekundarnim gorenjem, glina potpuno crnog presjeka. Pr. noge: 6,6 cm. Tumul I./T. XIV, 157/
158. Dno i noga manje posude. Pr. noge: 5 cm. Tumul V./T. XIV, 158/
159. Tanjur oblika Drag 36. GLINA: jarko narančasta, mekana. Pr. ruba: 22,6 cm/ noge: 8,4 cm, visina: 5,2 cm. Tumul II./T. XV, 159/
160. Zdjela oštećena sekundarnim gorenjem. GLINA: u presjeku crna, vrlo sitne primjese pijeska, tragovi crvenog premaza. Pr. ruba: 19,6 cm/dna: 7 cm, visina: 8 cm. Tumul I./T. XV, 160/
161. Fragment ruba i stijenke zdjele, ukrašene sa dva niza ureza. GLINA: sivo smeđa, oštećena gorenjem. Pr. ruba: 15,6 cm. Tumul V./T. XV, 161/
162. Zdjela ukrašena u donjoj trećini sa dva reda ureza. GLINA: mrljasta, od svjetlosive do žutocrvene boje, oštećena sekundarnim gorenjem. Pr. ruba: 20,2 cm/noge: 9,2 cm, visina: 11,8 cm. Tumul V./T. XV, 162/
163. Zdjela ukrašena sa četiri reda ureza. Faktura kao kod prethodne. Na donjem dijelu stijenke urezano LF. Pr. ruba: 20,6 cm/noge: 7,6 cm, visina: 11,8 cm. Tumul V./T. XVI, 163/
164. Zdjela ukrašena sa tri pojasa od po tri reda ureza. Red zarezna na dnu. GLINA: fino pročišćena, srednje tvrdoće, potpuno bijele boje. Na površini tragovi crnog premaza. Pr. ruba: 28,2 cm/ noge: 13,2 cm, visina: 19,9 cm. Tumul V./T. XVI, 164/
165. Zdjela sa ukrasom u reljefu. Siva glina, zelena glazura. Opis u tekstu. Pr. ruba: 31,6/noge: 10 cm, visina: 22 cm. Tumul V./T. XII-T. XX/

A. ROMAN BARROWS BY VELIKA GORICA

S u m m a r y

Roman cemeteries which take the form of barrows (tumuli) positioned over the cremation burials have not so far been adequately explained in terms of a traditional cultural milieu nor in terms of temporal context. Groups of Roman barrows appear in Noricum and Pannonia i. e. in Austria, Hungary and north-west Yugoslavia and belong to the period from the middle of the first to the end of the second century AD.

Noricum-Pannonian barrows are found in greatest numbers in Slovenia (Pahič 1965: 1972). They have now been identified and investigated in Podravina, Medimurje and Prigorje; thus the area of their distribution has been extended to the south.

Amand (1965) offers several different viewpoints on the problem of the tumuli and appends an extensive bibliography. Recent studies derive Noricum-Pannonian barrows from those of the Hallstatt period with a certain discontinuity but no complete break in the La Tène period. Their chronology extends into the first half of the third century, the time of gradual change in the funerary rite through an increase in the practice of inhumation which was the result of a new conception of life after death (Jovanović 1984). It is also believed that under the barrows lie the native people who settled at the beginning of the first century within the Kingdom of Noricum. The burial rites were inspired by Roman funerary monuments, but the dominant element of this rite would be Celtic (Urban 1984).

In the forest of Turopoljski lug over one hundred barrows have been identified, grouped unevenly over a wide area. Six have been excavated.

Four undisturbed barrows (I — IV) covered cremation burials which did not have any kind of grave construction or burial urns. The relationship between the funeral pyre (ustrina) and the place of burial is not clear. In barrows with one or two irregular graves (I, III, IV), the cremation could have been carried out away from the place of burial and this is indicated by the fragmented nature of the deposited

pottery. The remains were either buried in a single deposit or, as in the example of Barrow III, were scattered. In Barrow II the cremation could have taken place either at inside or away from the place of burial; in the latter circumstance the remains must have been transferred while still in a red hot state. The fact that the remains of the dead have not been separated from the charcoal or protected, as well as the occurrence of fibulae of local origin, speak in favour of burials of autochthonous population.

Large Barrows V and VI contained grave architecture. That of barrow V was of rectangular plan built of bricks coursed with mortar on foundations composed of river stones and a ceiling made of plaster. Of the appearance or the type of the internal structure — whether it was a grave chamber or a small mausoleum — nothing can be said. Whether the graves were covered with stone blocks or whether the dislocated stone blocks which were found had some other purpose cannot be decided because Barrows V and VI had been robbed. According to the local people, Roman brick has been extracted from the barrows over a long period and used to build houses.

Of the METAL FINDS, mostly very poorly preserved, significant were part of two (?) caskets of unknown shape and dimensions. To these belonged: handles (Nos 2 — 4) and hooks (Nos 5, 6) for the attachment of handles, decorative nails (Nos 7 — 12), trefoil hinges for the lids (Nos 35, 36) keys (Nos 32, 33), and a part of a lock (No 38). The first of the keys fits this lock. Short nails (Nos 67 — 70) were used to fasten thin metal plates.

These parts of the caskets are not sufficient to provide precise dating. The handles (Nos 3, 4) are of ordinary, standard and long-lasting shape, while the fragmented piece No 2 could have been a part of several different types. Similar to it is a handle from a Regensburg casket (sl. 8) which has decorative nails on the lid with similarities to those from Turopoljski lug Nos 7 — 12. The shape and decoration of the key No 32 are standard for the early and middle imperial period.

The plate with Medusa head (No 1) is a product of a workshop with a long and good tradition of casting and classical treatment. It could have been either part of a casket or of metal vessel. The closest parallel (sl. 9) dated to the middle Roman period is later than the example from Turopoljski lug.

Fibulae (Nos 20 — 22) are of the native female Pannonian dress. As in the case of the Norican dress (sl. 7), they were worn on both shoulders supporting the upper dress. They are of a type with one ring-like protrusion on a bent bow. This variant is dated to the first century but the period of use of fibulae is long and may last for several generations.

Small nails with pointed heads (Nos 52 — 56) were used for fastening the soles on footwear.

Fragment No 23 is probably the end of an open bracelet of a very thin ring.

To jewellery belonged also BONE pieces (Nos 16 — 19) which could have been parts of hairpins although some of them could have served as decoration on other types of object. Piece No 14 can be seen as the base or the lid of a metal pyx (sl. 10).

The original shape and function of the rest of the metal finds cannot be defined.

POTTERY found in Barrows I — IV is only fragmental and of very poor condition. This is due to the secondary firing on the pyre and to corrosive influence of the acid soil.

Pots (Nos 137 — 146) are represented in two fabric varieties. Nos 138 — 140 are thin-walled, of pale yellow to orange clay and are parts of the necks of the so-called «cylindrical-neck-urn» type; in the Zagreb area they are dated to the first two centuries AD. (Grčgl 1981:62). The others are made of a very rough clay, orange to brown in colour with an unsmoothed surface and, judging by the thinness

of the walls, were made especially for the funerary rite (fragments of this type have been found in three barrows).

Plates Nos 147 — 152 are of the «Soldatenteller» variant and were most probably made of orange clay and were red coated. All except No 149 come from Barrow V. Plate No 159 (Drag 36) is of orange clay and it is possible that it had red coating and barbotine decoration. If so it would have been an Italian import, but the poor preservation of the fabric does not allow a definite conclusion. Fragments of two flagons (Nos 153 — 155) come from two barrows (No 153 from Barrow V is the only find within the otherwise robbed stone construction). The flagons can be dated to the first, and to the middle of the second century respectively.

All bowls come from Barrow V except for No 160 which was found in Barrow I and which can be dated to the late first and to the second century. The other bowls are all of the same type — rounded bodies on cylindrical foot-rings with rouletting on the outside walls. All except No 164 were most probably made of orange clay with red colour-coating (the fabric and shapes of Nos 161 and 163 being deformed in the firing). No 164 was made of white clay with very little (if any) inclusions and was painted black, of which regular horizontal stripes can still be seen in places. The white clay, which indicates a lack of iron, is unusual for the area.

Most impressive is the relief bowl made of dark grey clay of very fine texture with the inclusions of muscovite mica and angular fragments of primarily quartz; surface was lead-glazed, with the glaze melted on most parts. It was of a dark green color. (T. XVII — T. XX). It represents one of finest examples in a small group of Pannonian pottery discussed in Section B below. A comparison of the figure types used on the bowl with the known types from western samian, the Pacatus workshop of Aquincum (Kiss 1938) and the so-called Siscian-Margum group, leads to the conclusion that most parallels come from south and central Gaul whereas the vine leaves show most similarities with the Aquincum workshop, furthermore that it can be dated to the second third of the second century.

Two of three GRAFFITI found on pottery (all from Barrow V; Nos 150, 151 and 163) can be read as the same name: MAT (rona), a cognomen confirmed on the inscriptions in Emona and Siscia (Mocsy 1959: 181). This opens the interesting question of whether Matrona herself was found in the barrow and a burial of a female is confirmed by the other finds, or whether the pots sacrificed belonged to one of the mourners.

Of the ANIMAL REMAINS, in Barrow V the whole left half of a young pig was found.

The most important discovery is the location of the funerary pyre in Barrow V (sl. 5 B); this is the place of almost all the finds in the barrow. Some totally-melted iron objects and a large number of nails which could have belonged only to a wooden construction for the housing the body suggest the presence of the pyre. The large key and especially the caskets represent grave goods in addition to the pots which were preserved broken up to 90% of each. Today it is impossible to discover the content of the caskets but with the greatest probability one or two female burials may be supposed, to which the interpretation graffiti on the pottery give additional weight.

The nature of the burial ceremony, the number of graves in the large barrows and their mutual relationship remain unclear. However it is certain that the deceased buried under the larger barrows had a different social and material status to those buried under smaller barrows. The grave structures, as an element of Roman influence, points to the members of the Romanised local elite, while the Medusa plate as a possible product of some Italian workshop as well as the luxurious glazed bowl witness a refined taste.

As a group, these barrows can be dated from the second half of the first to the end of the second century.

Bearing in mind the large extent of the cemetery, the proportion of barrows excavated is very small. The answers to questions such as the relationship between the dimension of the barrow and the number and method of burial, the period of use of the cemetery and especially the location of the settlement / settlements to which it belonged, only future excavation can answer. Optimal would be the discovery of an intact barrow with an internal structure which would help to explain those to date explored.

B. NEW INSIGHTS INTO PANNONIAN GLAZED AND SAMIAN POTTERY PRODUCTION

Summary

The lead-glazed relief bowl (T. XVII — T. XX) found in Barrow V is another example of the lead-glazed pottery discussed by Nagy (1945). The examples described by Nagy are two vessels of a rather unusual shape (Sl. 13 and 14). To these three a further example can be added found recently in Gorsium (Banki 1985: Abb. 496; Sl. 15). Judging by their descriptions it seems that the fabric of all these three vessels is similar to that of the vessel from Turopoljski lug (see description in Section A).

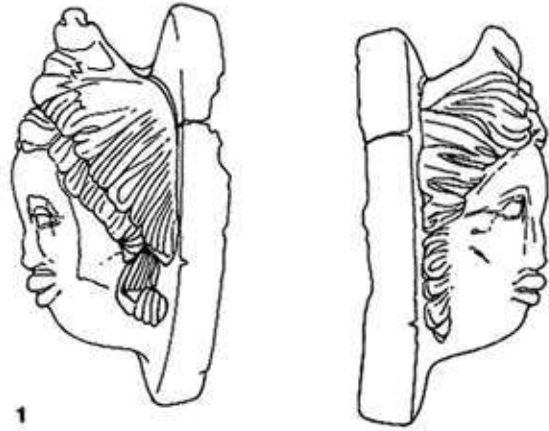
The decoration on the bowl form Turopoljski lug consists of elements all of which can be found on the other three pots, while decoration on the vessel from Batina (Sl. 14) compels the comparison with another group of pottery this time of true terra sigillata fabric (Sl. 17). The relationship with No 1 from Sisak has already been noticed by Nagy (Abb. 10). The »samian« fragments come from Sisak (1, 2), Vinkovci (3) and Novi Banovci (4). It is the decoration that forms a unifying factor between the grey, lead-glazed group and the samian one. The stamps used in common by both groups are shown on Sl. 18.

It may be suggested that here there is evidence for a single workshop, which was producing two categories of relief-decorated ware: the one more »luxurious«, lead-glazed, and of a number of unusual forms and probably made to special orders; the other, »everyday« samian production which, judging by the remaining fragments, consisted only of bowls of Drag 37 Type.

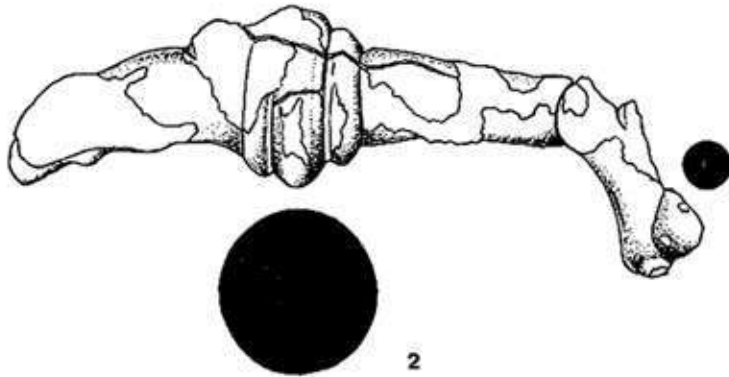
It is difficult to establish the relationship of the above with other Pannonian lead-glazed ware. Nagy (1945: 297) finds a common factor in the glazed patera handles. It seems more likely that these come from another workshop, the products of which were also found in the Solymar cemetery (Kocztur 1976), but which also produced unglazed ware (Petru and Petru 1978: LIV, 11). Also interesting are glazed pots found in Sirmium (Brukner 1981: T. 108, 35, 36), as well as the later Pannonian glazed production: the well-known mortaria, flagons etc, produced in the third and fourth centuries. It must be emphasised that the technique of lead-glazing does not necessarily indicate one continuing production centre or that the same workshop did not use other techniques as is shown in the workshop discussed here.

For the dating of the workshop, most important are the stylistic features which point to the south and central Gaulish Samian production. Also important is the connection with the Kiscelli street and Pacatus workshops in Aquincum. The only pieces from a stratigraphically-defined context are the krater from Gorsium, which can be dated to the middle of the second century, and the Turopoljski lug bowl dated a few decades earlier.

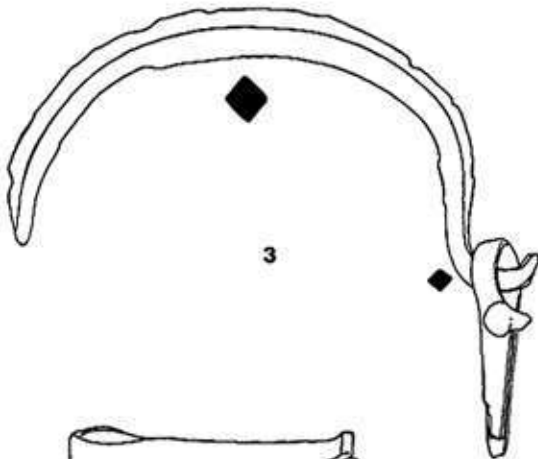
It is difficult to locate this interesting workshop. Nagy suspected a workshop somewhere between the Sava and Drava rivers. On two of the sites where the examples were found, pottery production is confirmed: in Gorsium where the quality of the ware is much inferior (Banki 1975), but in the vicinity of which the later glazed production has been confirmed (In Tac, see Thomas 1964: 321), and in Vinkovci (Hoffiller 1919). On the other hand the greatest number of known pieces derives from or around Sisak; lead necessary for the glaze was also mined in the vicinity of Sisak. The question of the location of this interesting workshop must remain open until the detailed publication of the material from Vinkovci, Osijek and other Pannonian sites.

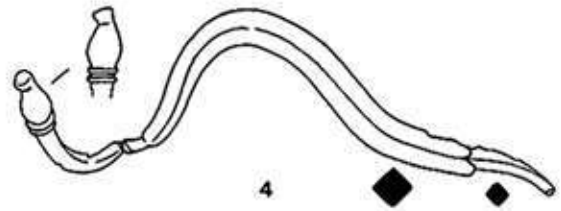
1

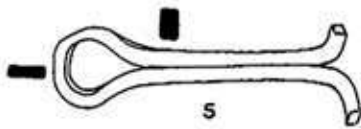
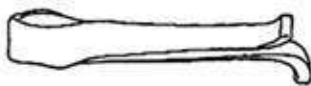
2

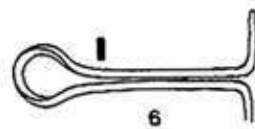
3

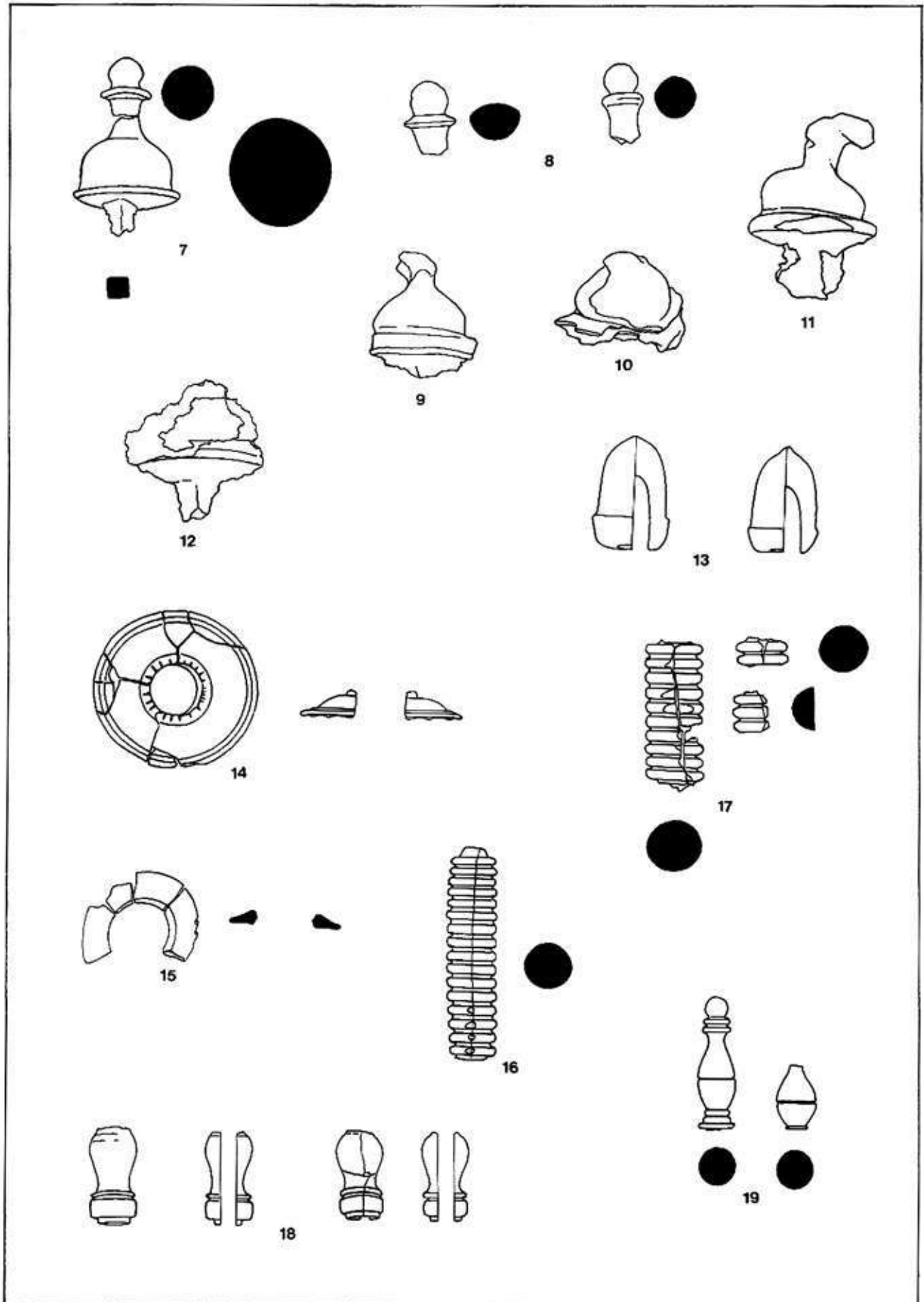
4

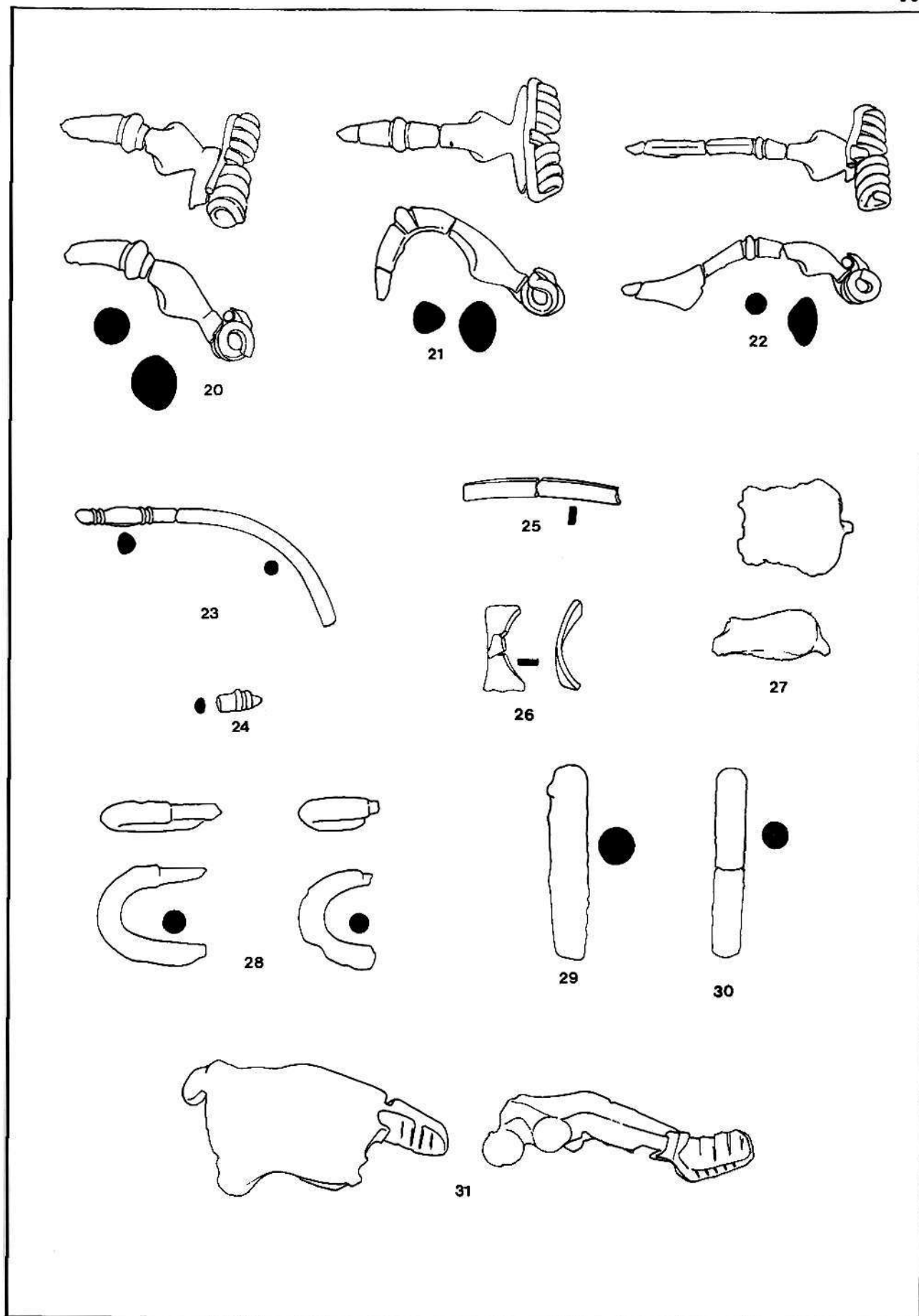

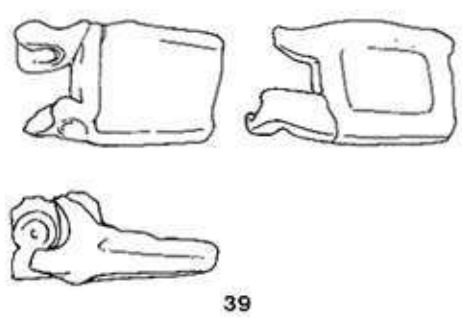
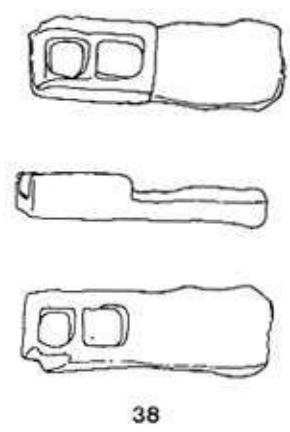
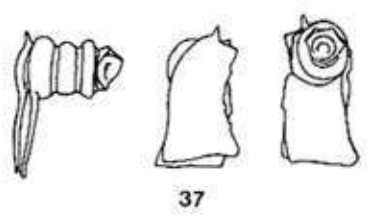
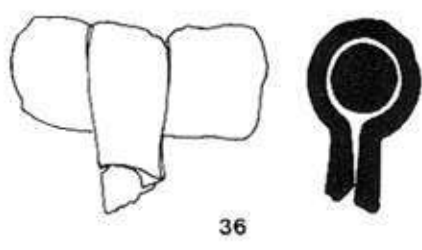
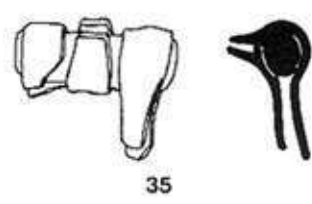
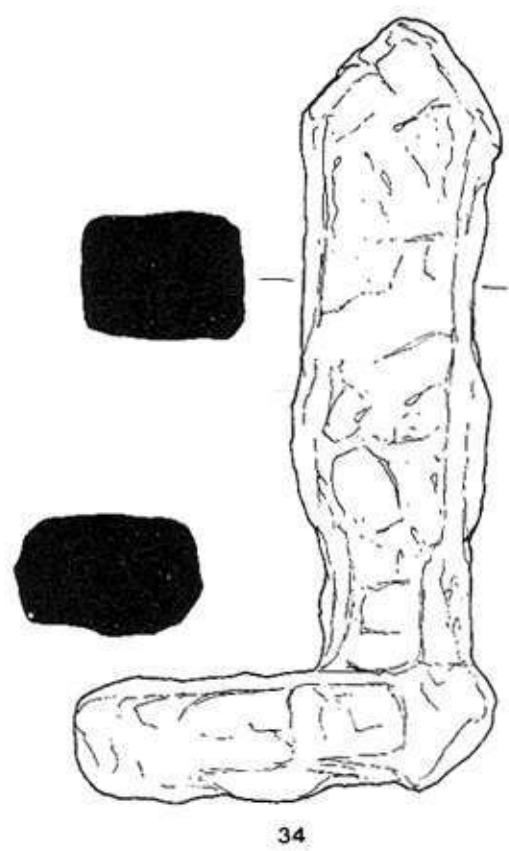
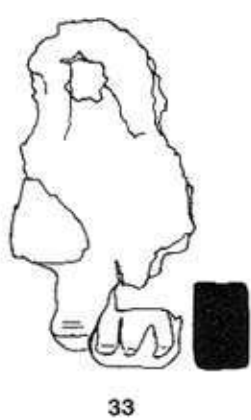
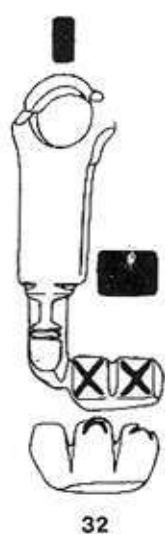
5

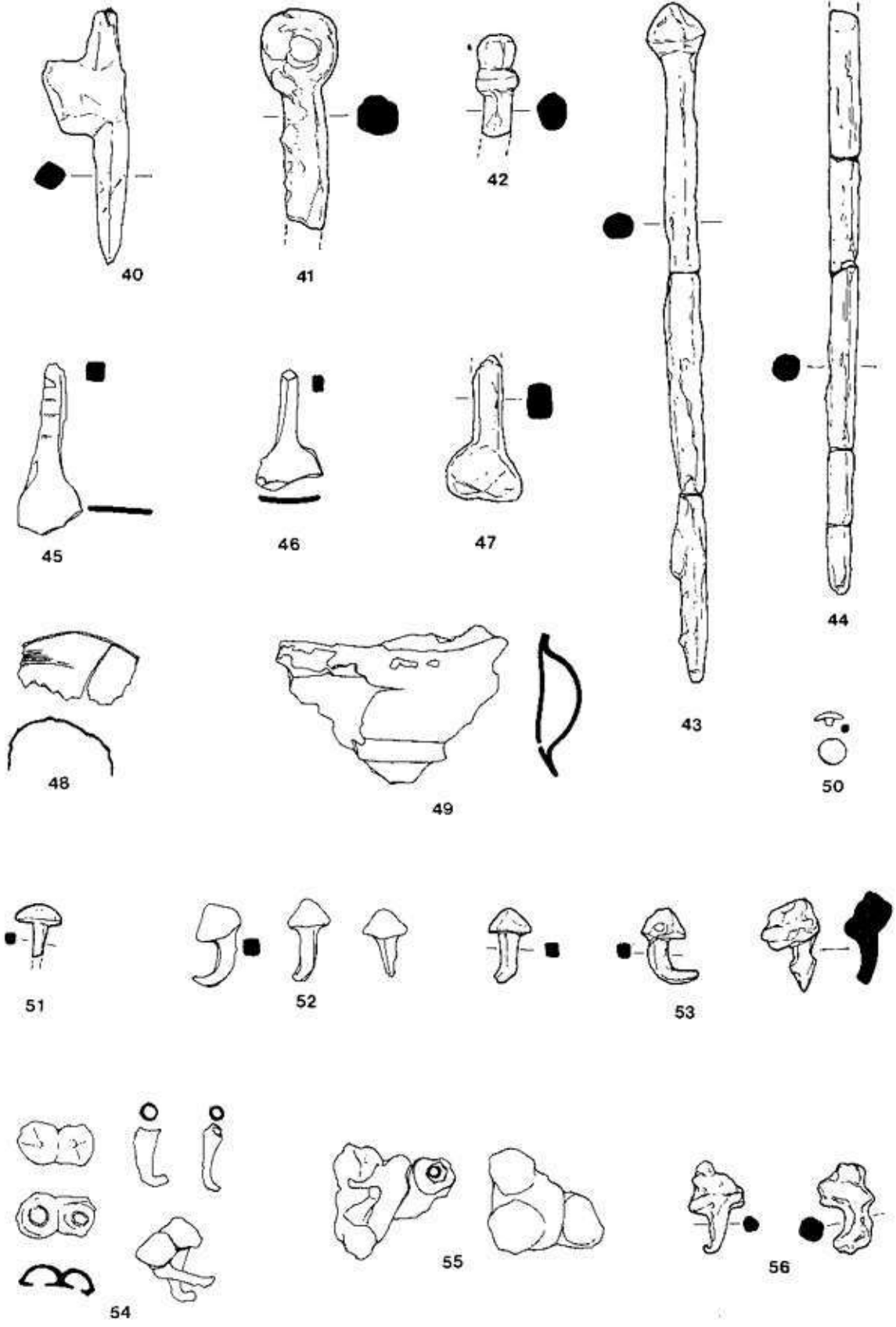

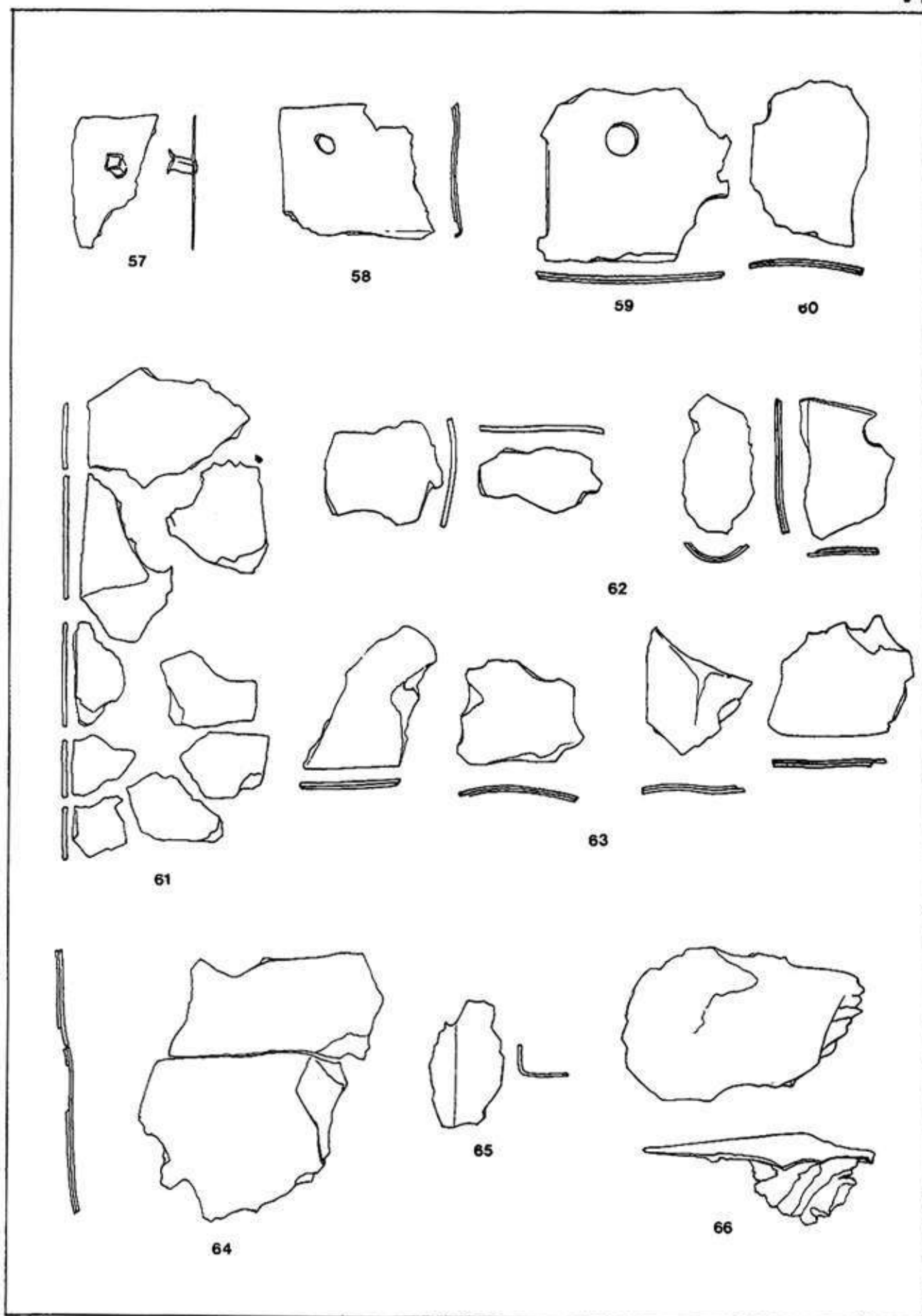
6

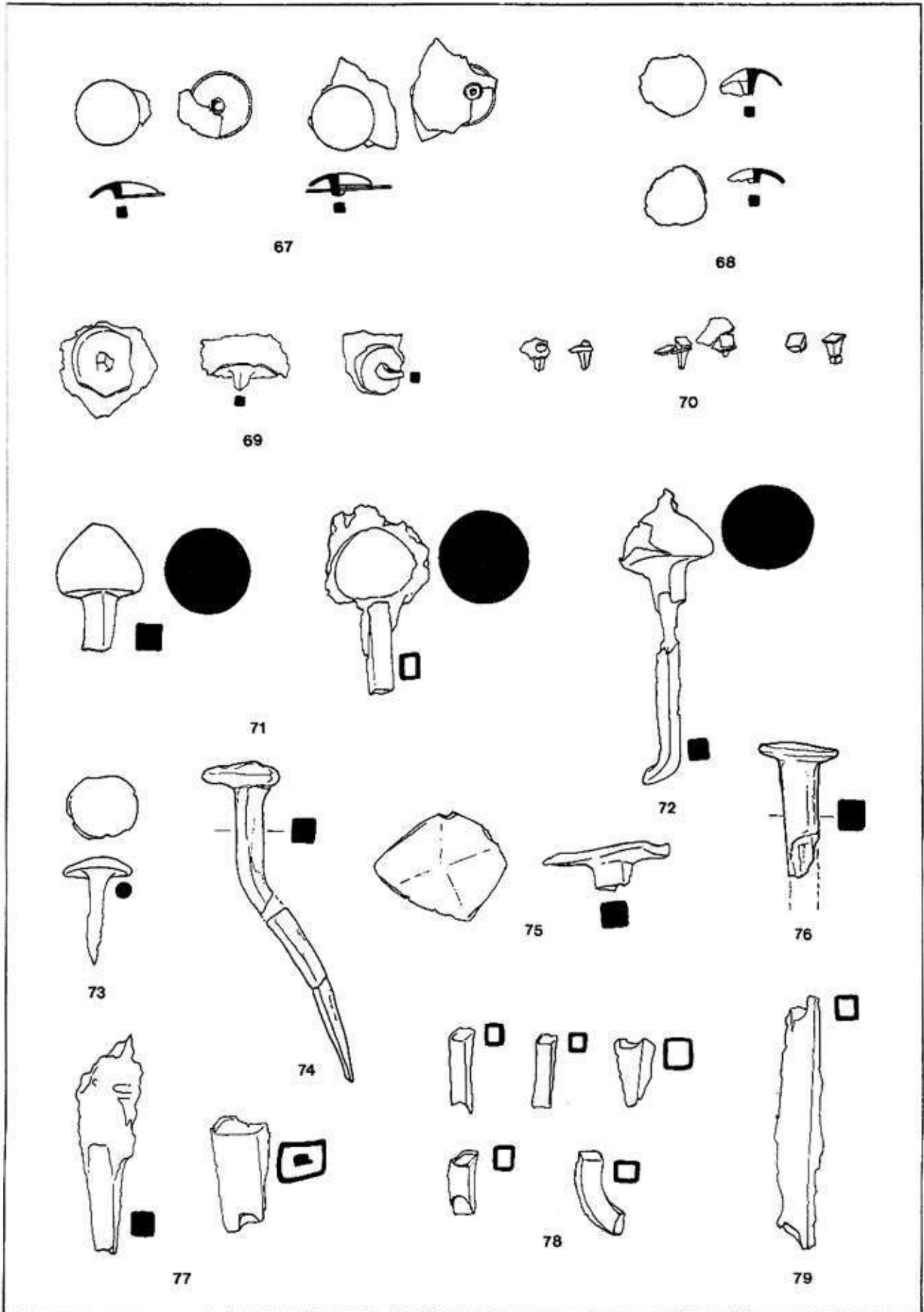

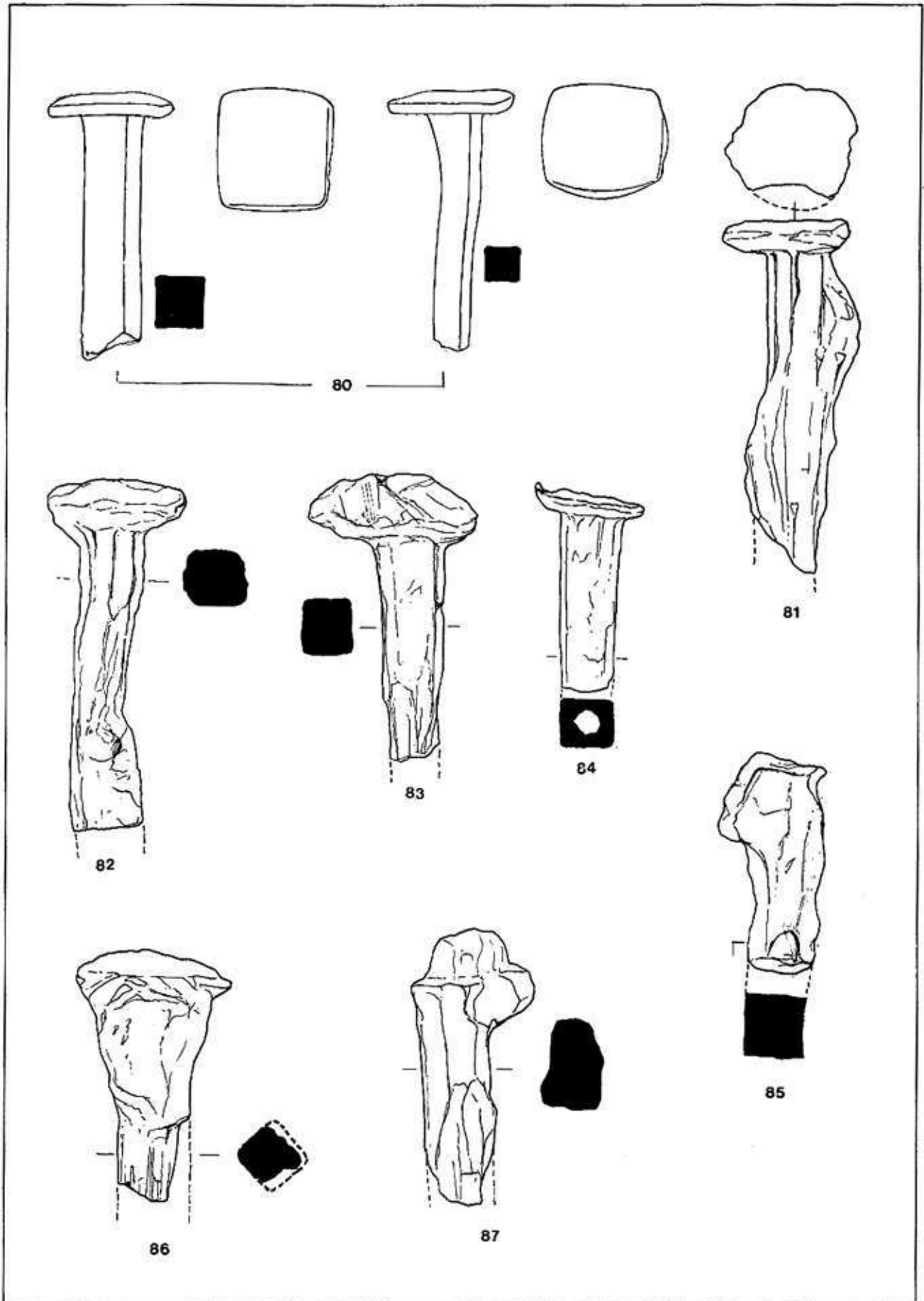

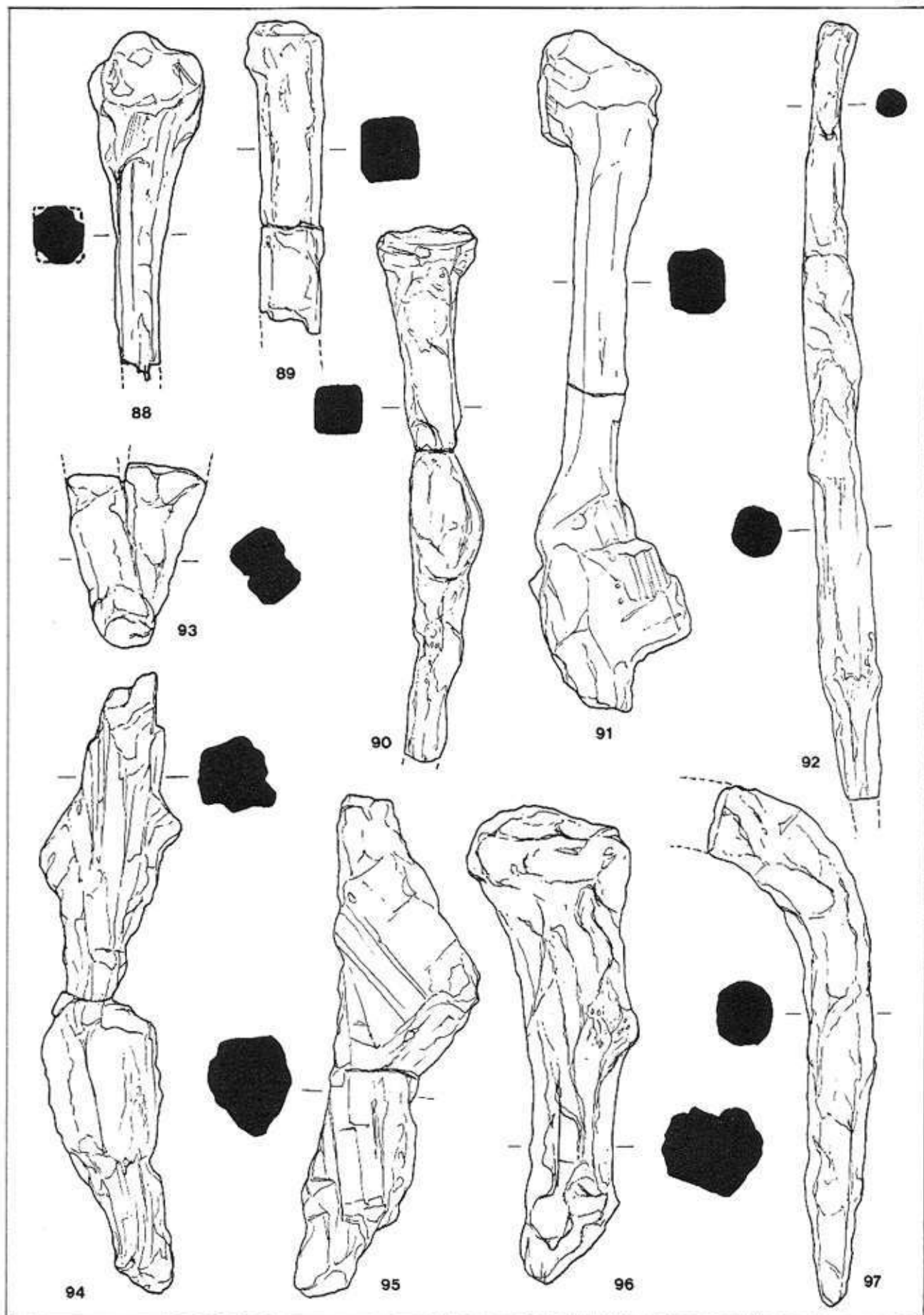

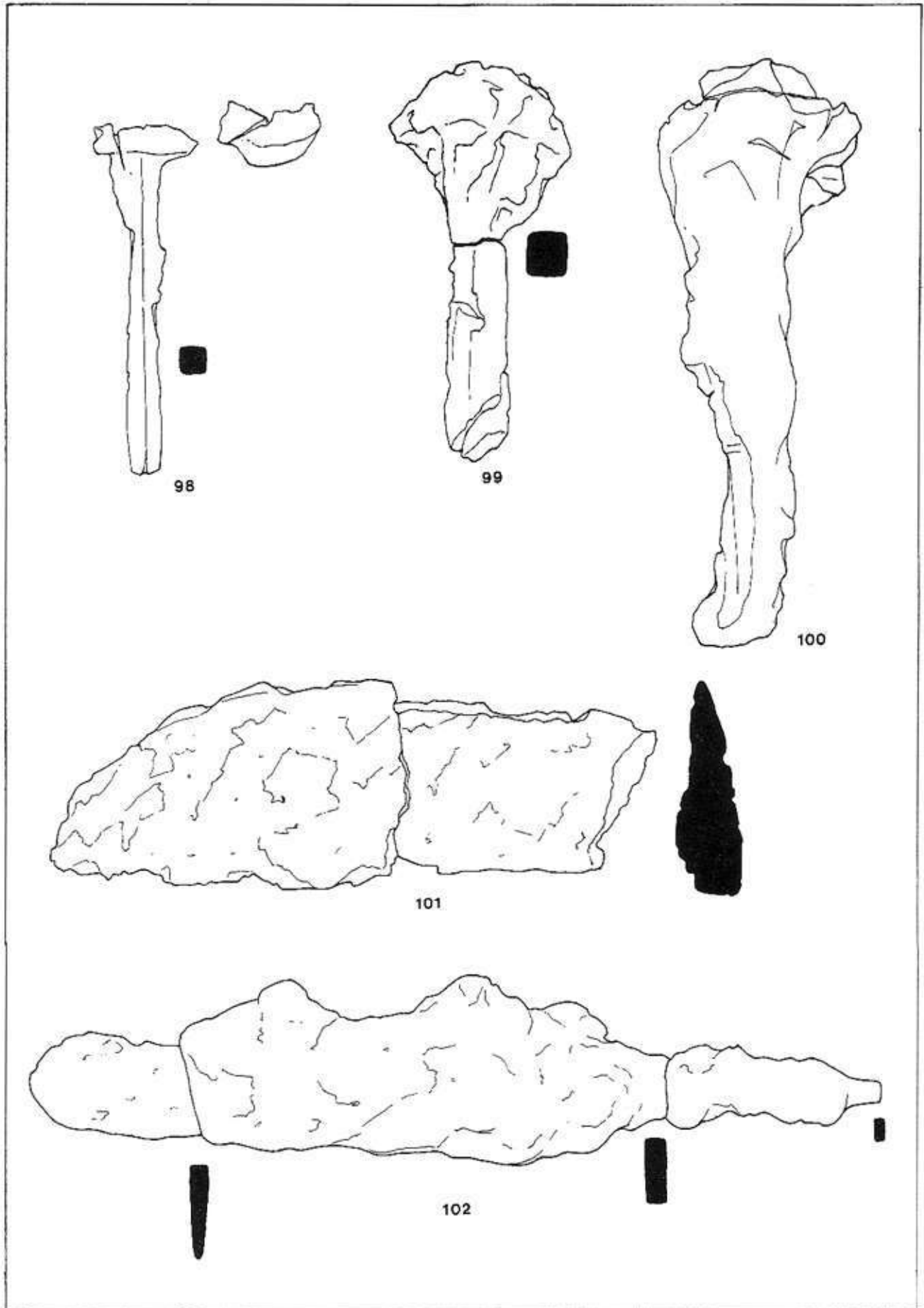

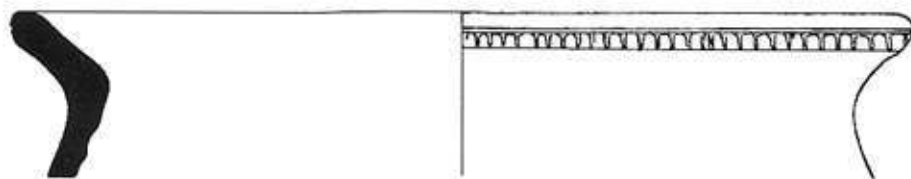

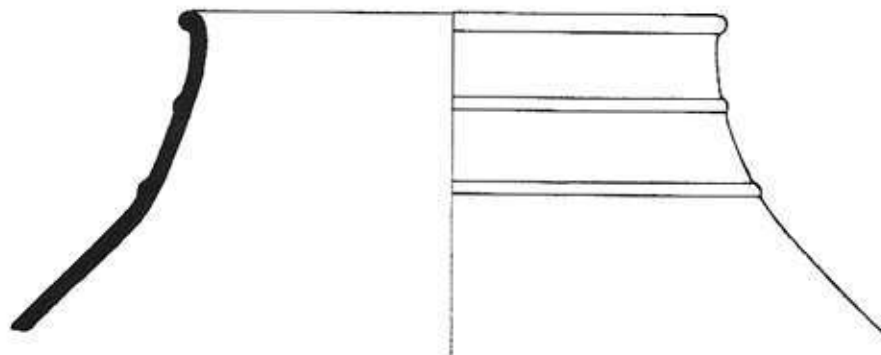

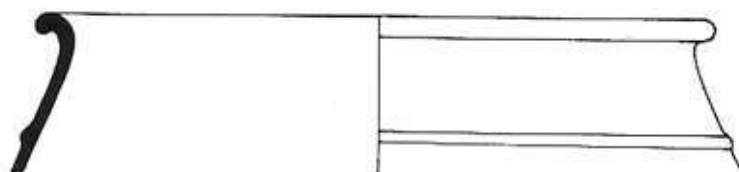

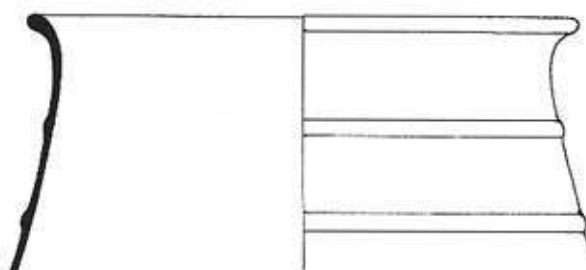
137

138

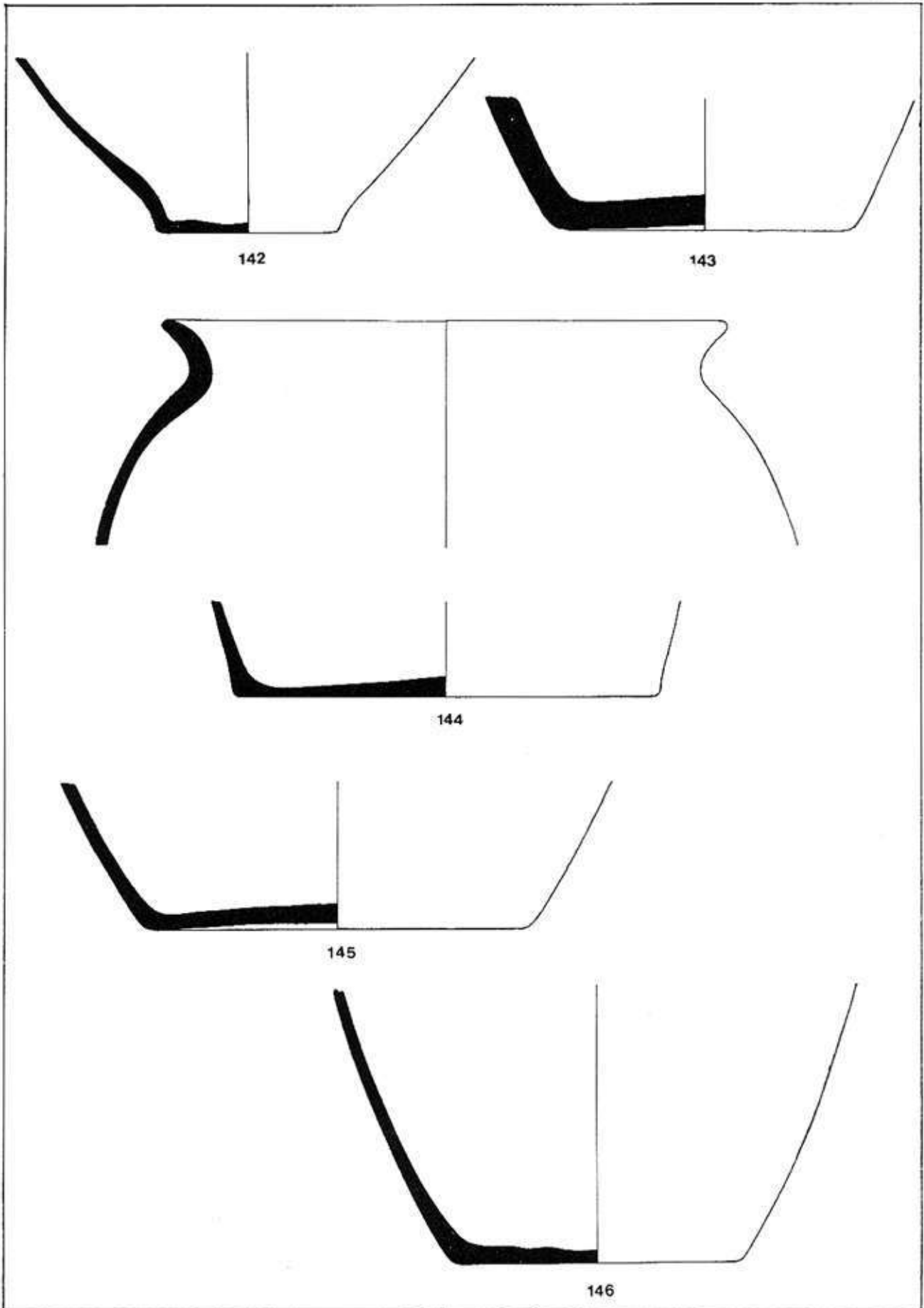
139

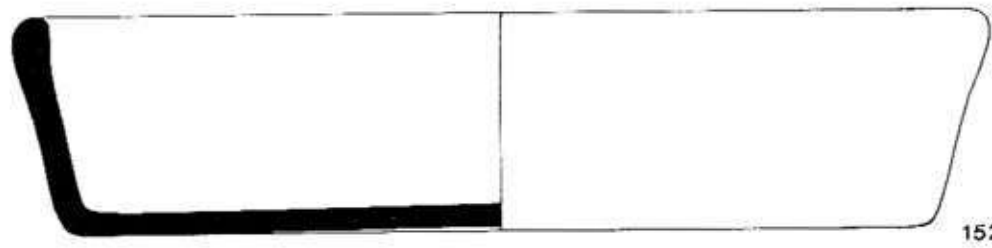
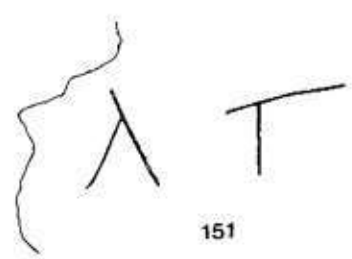
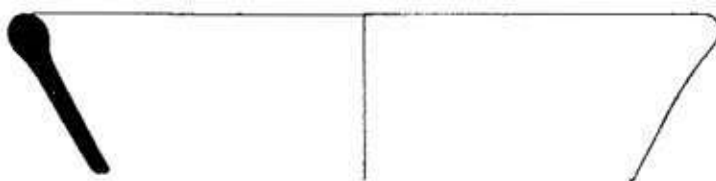
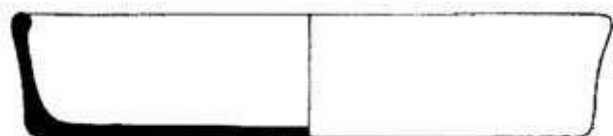

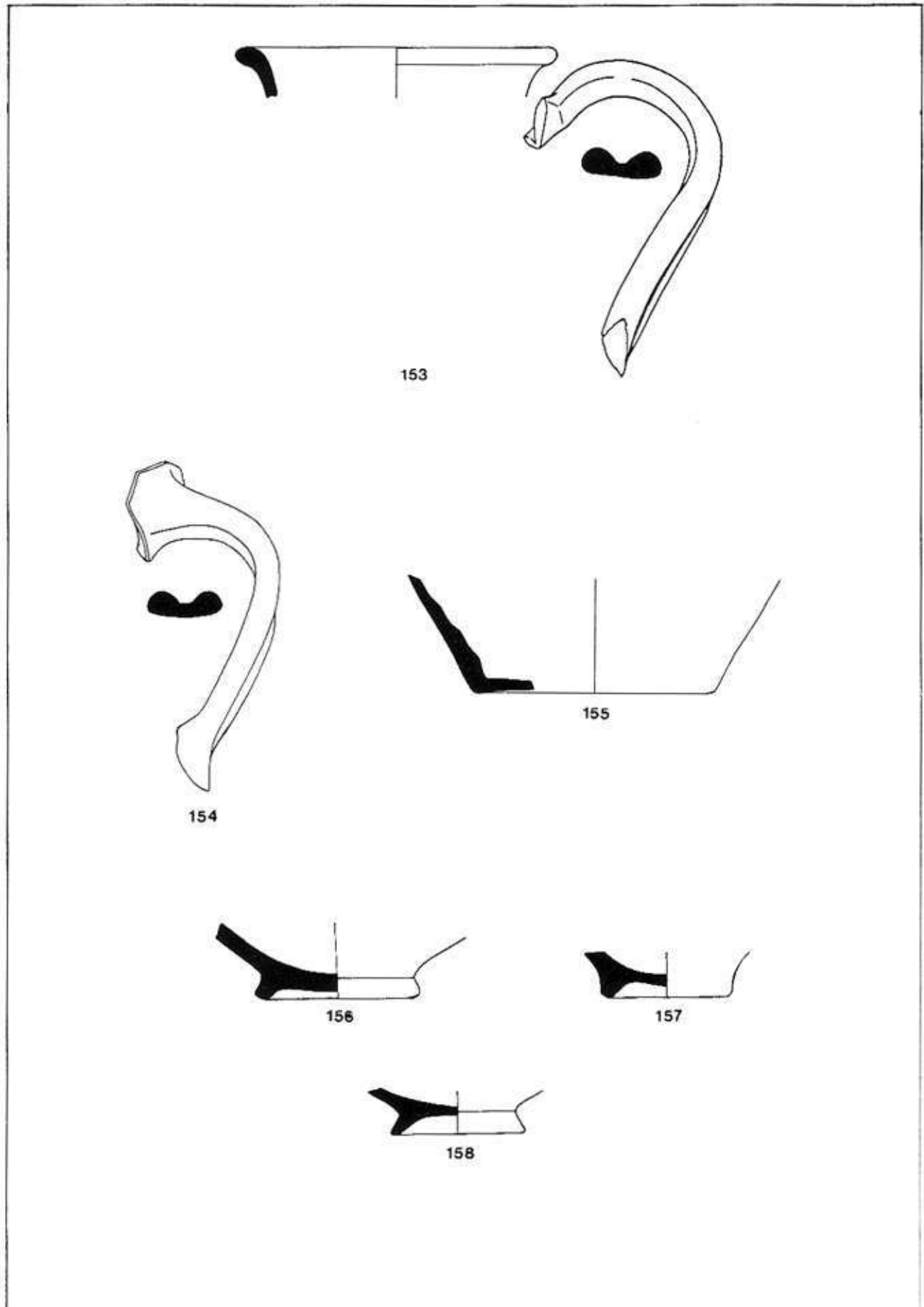
140

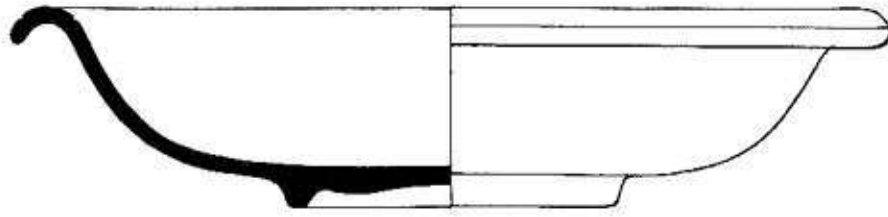

141

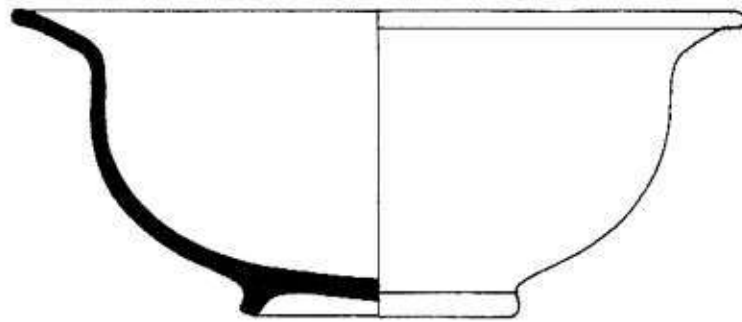

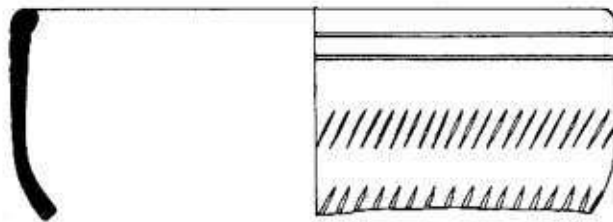

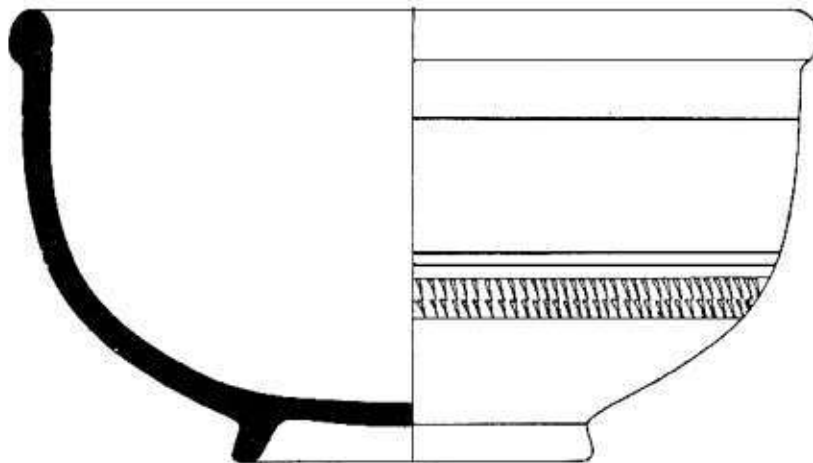
159

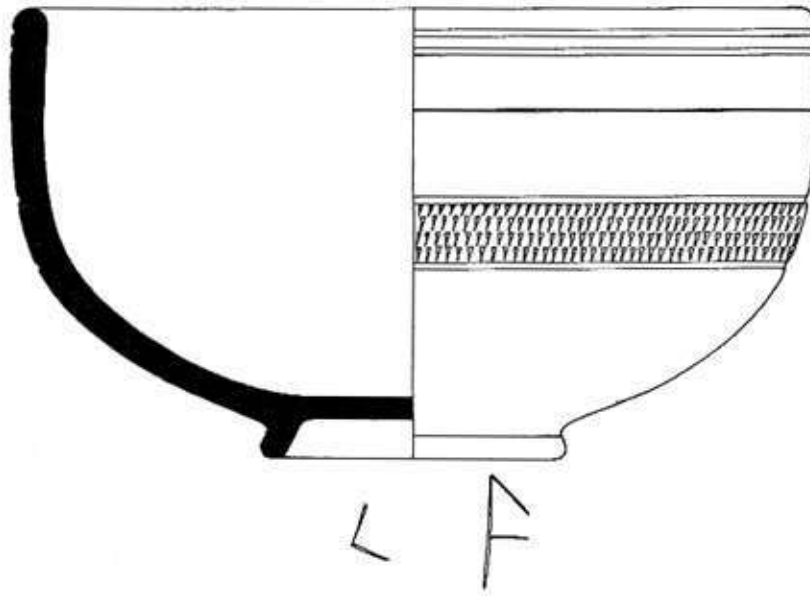
160

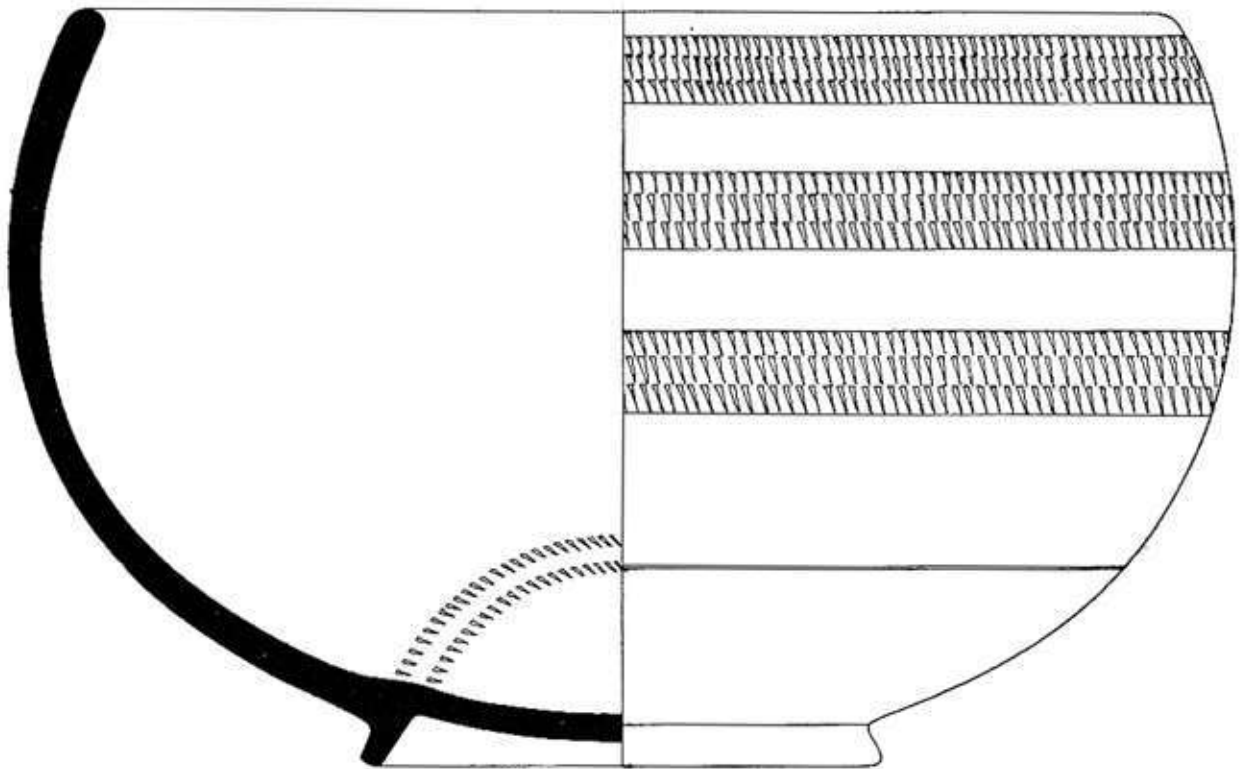
161

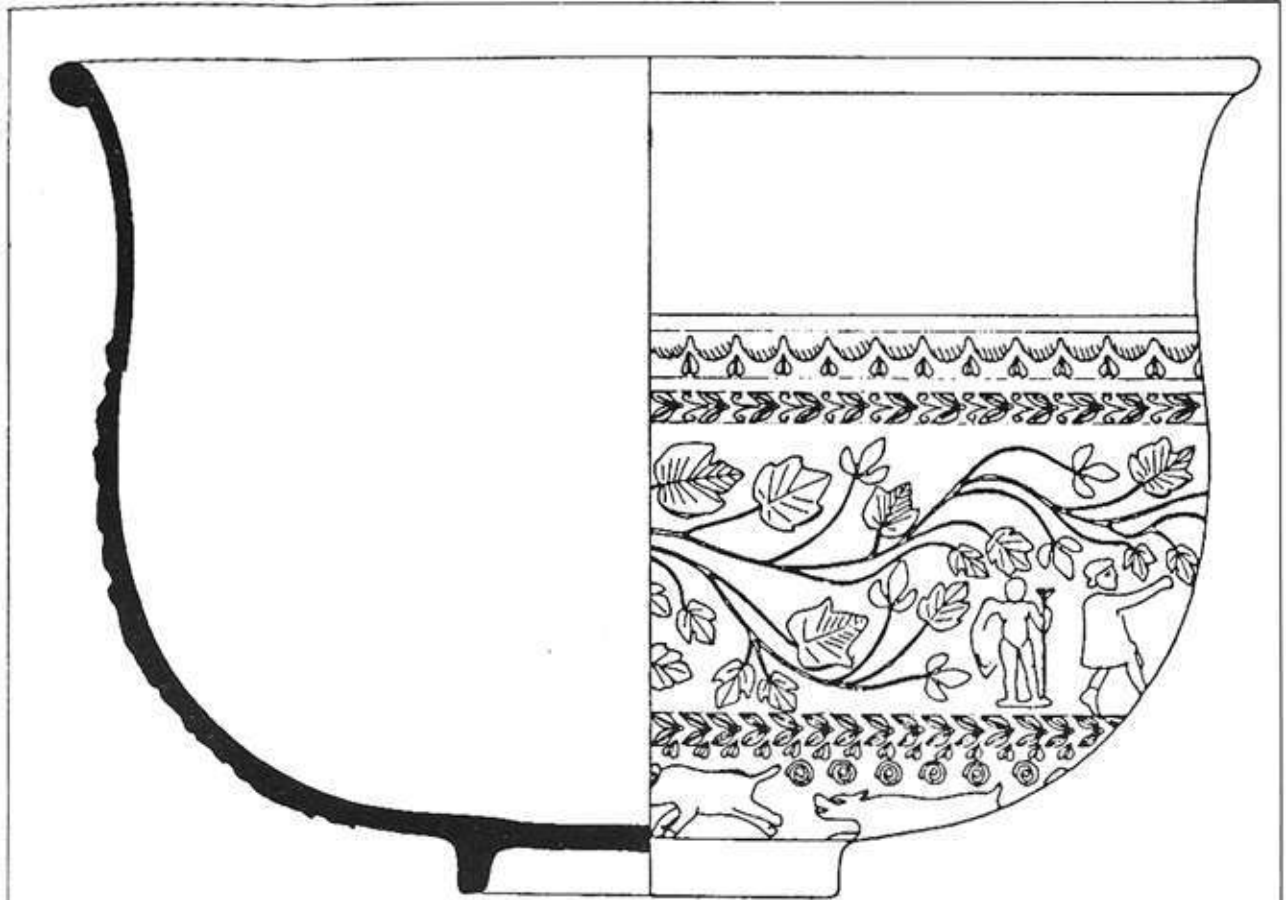
162

163

164

165

M 1:2

2

3

A

B

C

D

E

F

G

H

4

5

6

7

M 1:1

